

Economisch - Statistische Berichten

47e JAARGANG - 4 APRIL 1962 - No. 2331

Financiering
en verzekering
van invoer-
uitvoer-
en
transito-zaken.

R. MEES & ZONEN

ROTTERDAM

H. BRONS Jr

MAKELAAR IN ASSURANTIËN

TELEFOON (010) 11.19.80 *

MAURITSWEG 23
ROTTERDAM-2

HOTEL
RESTAURANT

„Het Witte Paard”

Groenezoom 245
Rotterdam-Zuid - Tel. 19 20 20

BAKSTEEN
Juwelier

HORLOGES

SIERADEN

TAFELZILVER

Sinds 1837 in het hart van Rotterdam

WESTEWAGENSTRAAT 70 — TELEFOON 11 05 83

WIJNEN UIT ALLE
WIJNPRODUCERENDE LANDEN

BINNEN- EN BUITENLANDS
GEDISTILLEERD

ACCIJNSVRIJE LEVERANTIES
VAN SPIRITUALIËN UIT
ONS ENTREPOT VOOR:

*Uw buitenlandse
relaties of voor Uw
privé- of zakenreizen
naar het buitenland*

Wijnhandel GALL & GALL

Stadhuisplein 25 (naast Corso) Tel. 11 39 54
ROTTERDAM

Met Wijnhandel GALL & GALL

bent U thuis beter uit

**ECONOMISCH-
STATISTISCHE BERICHTEN**

Uitgave van de

Stichting Het Nederlandsch Economisch Instituut

Adres voor Nederland: *Pieter de Hoochweg 118, Rotterdam-6.*

*Telefoon redactie: (010) 5 29 39. Administratie: (010)
3 80 40. Giro 8408.*

Privé-adres redacteur-secretaris: *Drs. A. de Wit, Sleedoorn-
laan 17, Rotterdam-12, tel. (010) 18 36 32.*

Bankiers: *R. Mees en Zonen, Rotterdam, Banque de Com-
merce, Koninklijk Plein 6, Brussel, postcheque-rekening
260.34.*

Redactie-adres voor België: *Dr. J. Geluck, Zwijnaardse Steen-
weg 357, Gent.*

Abonnementen: *Pieter de Hoochweg 118, Rotterdam-6.*

Abonnementsprijs: *franco per post, voor Nederland en de
Overzeese Rijksdelen (per zeepost) f. 29,—, overige landen
f. 31,— per jaar (België en Luxemburg B.fr. 400).
Abonnementen kunnen ingaan met elk nummer en slechts
worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.*

Losse exemplaren van dit nummer 75 ct.

Advertenties: *Alle correspondentie betreffende advertenties
te richten aan de N.V. Koninklijke Nederl. Boekdrukkerij
H. A. M. Roelants, Lange Haven 141, Schiedam, tel. (010)
6 93 00, toestel 1 of 3.*

Advertentie-tarief *f. 0,36 per mm. Contract-tarieven op aan-
vraag. Rubrieken „Vacatures” en „Beschikbare krachten”
f. 0,72 per mm (dubbele kolom). De administratie behoudt
zich het recht voor om advertenties zonder opgaaf van
redenen te weigeren.*

COMMISSIE VAN REDACTIE: Ch. Glasz; L. M. Koyck; H. W. Lambers;
J. Tinbergen; J. R. Zuidema. Redacteur-Secretaris: A. de Wit.
Adjunct Redacteur-Secretaris: M. Hart.

COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË: F. Collin; J. E. Mertens
de Wilmars; J. van Tichelen; R. Vandeputte; A. J. Vlerick.

De Statenverkiezingen 1962

De politiek geïnteresseerde Nederlander, die op 28 maart een gedeelte van de avond voor zijn radio- of televisie-toestel doorbracht, zal zonder twijfel begrepen hebben, dat de kiezer ditmaal de P.S.P. tot winnaar en de V.V.D. tot verliezer had bestempeld. Verder leken de verkiezingsresultaten echter vrij ondoorzichtig. Dat kwam vooral, doordat de omroeper vaak vermeldde, dat vergeleken met 1958 het stemmenpercentage van deze of gene partij gestegen was, vergeleken met 1959 echter gedaald (of omgekeerd). De leidende politici van de belangrijkste partijen, die tegen het eind van de avond aan het woord kwamen, konden dan ook met hun commentaar vele kanten uit. Hetzelfde gold voor de dagbladen. Vrijwel nergens werden eenduidige conclusies getrokken, iets waaraan toch vermoedelijk wel behoefte bestaat.

Desalniettemin spreekt de procentuele verdeling van de over heel Nederland uitgebrachte stemmen een duidelijke taal. Men dient echter de moeite te nemen deze percentages iets nader te analyseren, zonder dat daarbij overigens ingewikkelde berekeningen noodzakelijk zijn. Rekening heeft slechts te worden gehouden met het reeds bekende feit, dat voor een aantal partijen de Statenverkiezingen veelal gunstiger resp. ongunstiger uitvallen dan die voor de Tweede Kamer. Dit blijkt namelijk al duidelijk uit de verkiezingsresultaten van 1946, toen binnen 14 dagen zowel Tweede Kamer- als Statenverkiezingen plaats vonden. Van de vijf grote burgerlijke partijen waren er toen drie waarvan de percentages van de Statenverkiezingen duidelijk afweken van die voor de Kamer (K.V.P. + 0,6, P.v.d.A. — 2,5 en C.H.U. + 1,9).

Het is uiteraard onzeker of deze afwijkingen zich in de loop van de tijd ongewijzigd hebben gehandhaafd.

Daarom is voor de Statenverkiezingen van 1950, 1954 en 1958 voor de grote partijen nagegaan hoeveel de uitslag afwijkt van de lijn, getrokken door de beide omliggende Tweede Kamer-verkiezingen. Het blijkt, dat dan alleen bij de bovengenoemde drie partijen duidelijke afwijkingen optreden. Deze zijn voor de K.V.P. en de C.H.U. positief en voor de P.v.d.A. negatief. Voor de beide laatstgenoemde partijen nemen de verschillen enigszins af, voor de K.V.P. echter geldt het omgekeerde. Worden aan de hand van

deze gegevens correcties aangebracht op de resultaten van de respectievelijke Statenverkiezingen, teneinde deze op Tweede Kamer-niveau te brengen, dan ontstaat het in de tabel vermelde resultaat. Hieruit blijkt, dat alle regeringspartijen in 1962 procentueel achteruitgegaan zijn, terwijl hiertegenover de P.v.d.A. een matige winst boekte. De overige winst kwam ten goede aan de P.S.P.

Over iets langere termijn gezien toont de tabel de bijna zuiver trendmatige daling van het stemmenpercentage van de Protestants-Christelijke partijen sedert 1948. De K.V.P. bleef, over de periode als geheel, vrij stabiel. Tegenover het verlies van de Protestants-Christelijke partijen en van de Communistische Partij Nederland stond aanvankelijk winst voor de P.v.d.A., later voor de V.V.D. De jongste terugslag voor de V.V.D. is echter niet meer geheel ten goede gekomen aan de P.v.d.A.

Interessant, maar voor de praktische politiek weinig vruchtbaar, zou een poging zijn om te extrapoleren voor de volgende 15 jaar. Wij zullen ons daar dan ook niet aan wagen. Het resultaat van de jongste verkiezingen is, alhoewel geen fundamentele verschuivingen zijn opgetreden, toch belangwekkend genoeg.

¹s-Gravenhage.

W. C. F. BUSSINK.

Uitslagen Tweede Kamer- en Statenverkiezingen, 1946-1962

(na correctie voor niveauverschillen tussen beide soorten verkiezingen)

	1946	1948	1950	1952	1954	1956	1958	1959	1962
K.V.P. a)	30,8	31,9	31,2	30,5	31,1	31,7	31,6	31,6	31,0
P.v.d.A. ...	28,3	25,6	27,5	29,0	31,1	32,7	30,3	30,3	31,4
A.R.P. ...	12,9	13,2	12,2	11,3	10,8	9,9	9,4	9,4	8,8
C.H.U. ...	7,8	9,2	9,1	8,9	8,7	8,4	8,2	8,1	7,9
V.V.D. b)		8,0	8,5	8,8	8,8	8,8	11,4	12,2	10,0
C.P.N. ...	10,6	7,7	6,8	6,2	5,3	4,8	4,1	3,0 c)	2,9
P.S.P.							0,6	1,8	3,0

a) 1948 - 1954 : incl. 2/3 gedeelte K.N.P.

b) 1946: Partij van de Vrijheid (6,4 pCt.).

c) Incl. Bruggroep (0,6 pCt.).

INHOUD

	Blz.		Blz.
De Statenverkiezingen 1962, door Drs. W. C. F. Bussink	307	Het Westeuropese energiebeleid, door F. S. Noordhoff	318
Kredietbeperking, door Drs. A. J. Dam	308	Boekbespreking:	
De Randstad Holland; verzekering der leefbaarheid zelfs zonder grote offers mogelijk?, door Mr. F. Goud	311	Dr. N. D. Vanhove: De doelmatigheid van het regionaal-economisch beleid in Nederland, bespr. door Drs. J. H. Zoon	320
Woonwensen, door Prof. Mr. A. Kleijn met een naschrift van Dr. D. de Jonge	314	Geld- en kapitaalmarkt, door Dr. C. D. Jongman	321
		Recente publikaties	322
		Mededelingen voor economen	324

De door De Nederlandsche Bank aan handels- en boerenleenbanken opgelegde gedragslijn inzake het verlenen van kredieten is per ultimo januari 1962 effectief geworden, doordat de vastgestelde normen door de banken gezamenlijk zijn overschreden. Het midden- en kleinbedrijf is eerder gedupeerd dan het grootbedrijf indien de weg naar bankkrediet geheel of ten dele wordt geblokkeerd. Bij de onderhavige gedragslijn voor de kredietverlening zou het midden- en kleinbedrijf worden tegemoetgekomen door, met handhaving van het beoogde monetaire totale effect van de kredietbeperking, een differentiatie aan te brengen naar kredietgrootte. Zo zouden bijv. de normen wat betreft de ontwikkeling der kredieten, waarvan de limiet f. 500.000 of meer bedraagt, scherper kunnen worden aangelegd dan voor de kredieten beneden de grens. Een andere mogelijkheid bestaat in het verzachten van de normen voor de individuele banken naar gelang deze over een kleiner eigen vermogen beschikken, uitgaande van de premisse dat het eigen vermogen van een bank grenzen stelt aan de grootte van de te verlenen kredieten.

Kredietbeperking

Art. 10 van de Wet Toezicht Kredietwezen geeft de Centrale Bank bevoegdheden om de banken een beperking van hun kredietverlening voor te schrijven ter uitvoering van haar monetaire taak, neergelegd in de Bankwet. Het daarbij verplicht gestelde overleg met de representatieve organisaties der kredietinstellingen heeft reeds in het voorjaar van 1960 geleid tot een aan handelsbanken en boerenleenbanken opgelegde gedragslijn, welke medio 1961 in werking trad, in december daaropvolgend in strafere vorm werd herzien en per ultimo januari van dit jaar effectief is geworden; effectief in die zin, dat de daarin neergelegde normen door de banken gezamenlijk zijn overschreden. De individuele banken, die met hun kredietverlening boven de normen zijn uitgegaan, moeten met ingang van 15 maart een renteloos deposito bij De Nederlandsche Bank aanhouden ter grootte van het bedrag der overschrijding (behoudens een kleine franchise).

De beperking geldt alleen voor de kredietverlening aan de binnenlandse particuliere sector, waarvan kredieten op langere termijnen, die aan bepaalde vormvereisten voldoen, zijn uitgezonderd. Ten aanzien van de normen dient een wat gecompliceerde berekening te worden gemaakt, maar zij komen in hoofdzaak hierop neer, dat bedoelde kredietverlening in 1961 met in totaal niet meer dan 15 pCt. en in 1962 — voorlopig tot en met april — met niet meer dan ½ pCt. per maand mag zijn toegenomen.

De Nederlandsche Bank heeft zich bij het vaststellen van deze normen gericht op de ontwikkeling van het nationaal inkomen. De bedoeling is duidelijk: een geldcreatie die boven de stijging van het nationaal inkomen uitgaat vergroot de kans op inflatie, zeker in het stadium van een volbezet produktie-apparaat en volledige werkgelegenheid. De monetaire politiek kan op deze wijze via de geldzijde een bijdrage tot beheersing van het prijspeil leveren.

Dat de mogelijkheden en de effectiviteit van een kredietbeperking als deze ter beteugeling van een inflatoire ontwikkeling beperkt zijn, wordt algemeen erkend. Bij het inflatievraagstuk staat het loon- en prijsbeleid voorop, de monetaire politiek werkt aanvullend en ondersteunend. Maar ook in het zuiver monetaire vlak is de liquiditeits-

creatie door het bankwezen slechts een onderdeel van de effectieve koopkrachtstroom. In het gehele samenstel van inflatoire en deflatoire impulsen speelt de overheidshuishouding een belangrijke rol, terwijl voorts het geld- en kapitaalverkeer met het buitenland een nog gewichtiger factor in dit geheel vormt.

Zelfs binnen de private binnenlandse sector worden de monetaire impulsen niet beheerst door de geldschepping van het bankwezen. Wij hebben namelijk niet alleen te maken met de creatie van nieuwe liquiditeiten, maar tevens met de wijze waarop de bestaande liquiditeiten worden gebruikt, hetgeen met liquiditeitsactivering, op- of ontpotting, liquiditeitsvoorkeur of met omloopsnelheid van het geld kan worden aangeduid.

Deze laatste factor, welke de gedragingen der economische subjecten ten aanzien van hun liquiditeiten betreft en derhalve niet rechtstreeks door monetaire autoriteiten is te leiden, kan het effect van de kredietbeperking tegen gaan en zal dat ook nu waarschijnlijk doen.

Kredietbeperking niet ondoeltreffend.

Op al deze gronden mag men de kredietbeperkende maatregelen echter niet als weinig doeltreffend of zelfs als ondoeltreffend afdoen. Ter vervulling van haar taak dient de Centrale Bank de haar ten dienste staande middelen aan te wenden en de gedragslijn voor de kredietverlening is hiervan maar één middel. Bovendien wordt door de overheid een bewuste deflatoire politiek gevoerd. Met betrekking tot de activering van rustend geld kan worden gesteld, dat dit weliswaar de actief werkzame liquiditeitsmassa vergroot en daarmee het effect van de kredietbeperking geheel of ten dele neutraliseert, doch dat ontpotting in dit verband is te zien als *gevolg* van de gevoelde schaarste aan liquiditeiten. En met het zich doen *voelen* van schaarste aan liquiditeiten is reeds bereikt, dat de houders ervan terughoudender worden in hun bestedingen. In het bijzonder de voorraden en investeringsprogramma's van bedrijven zullen nauwlettender worden bekeken, ook al is men via mobilisering van bepaalde activa nog tot ongewijzigde effectuering van de voorgenomen bestedingen in staat. Mobilisatie van activa als bijv. effecten zal daaren-

boven tenderen naar koersdaling op de kapitaalmarkt, wat de zaak er niet aantrekkelijker op maakt.

Men kan zich verder nog afvragen of de banken er inderdaad toe zullen overgaan hun kredietverlening aan de private binnenlandse sector te beperken. De gedragslijn verbiedt hen immers niet zulks te doen; zij worden geacht de gedragslijn te hebben gevolgd indien de boete van het renteloze deposito wordt betaald en het kan zijn, dat aan het betalen van de boete de voorkeur wordt gegeven. Depositoplichtige banken kunnen zich namelijk op het standpunt stellen, dat de lasten van het renteloos deposito op de kredietnemers moeten worden afgewenteld. Doen zij dat niet — concurrentie met banken die binnen de normen zijn gebleven — dan prefereren zij misschien het accepteren van een tijdelijk nadeel terwille van goede „bediening” (en behoud) hunner relaties.

Zelfs is het niet ondenkbaar, dat gelet op de renteverhoudingen tussen kredietuitzettingen en geldmarktbeleggingen de rentabiliteit van een bank er ook op korte termijn minder op achteruit gaat door ongebreidelde kredietverlening met boete dan door alternatieve uitzetting van gelden op de geldmarkt. Doch het is waarschijnlijk, dat de te verwachten liquiditeitsverkrapping enige rentestijging op de geld- en kapitaalmarkt ten gevolge zal hebben, terwijl daarnaast de niet aan beperking onderhevige kredietverlening, met name de sterk in betekenis toegenomen kredietverlening aan het buitenland, als meer rendabele uitlaatklep dienst kan doen.

Monetair is door het effectief worden van de gedragslijn het verder overschrijden van de normen op zich zelf neutraal: tegenover geldschepping in de vorm van kredietverlening staat tot een gelijk bedrag geldvernietiging in de vorm van een niet opeisbaar deposito bij de Centrale Bank. Toch zullen de banken naar mijn mening een zekere weerstand voelen tegen het overschrijden van de door De Nederlandsche Bank in het nationaal belang opgelegde normen, des te meer naarmate de overschrijding en het renteloze deposito grotere proporties gaan aannemen.

Ijsskastregeling.

Kredietbeperking is, hoewel men er nooit te veel van mag verwachten, een noodzakelijke conjuncturele maatregel. Afremming van investeringen is structureel natuurlijk ongewenst; de conjuncturele politiek botst, als zo vaak, met de structurele politiek. Voor zover investeringen door de kredietbeperking achterwege blijven wordt de toeneming van het nationaal produkt belemmerd en daarmee tevens de stijging van het nationaal inkomen, waarop de kredietbeperking is afgestemd; maar de kredietbeperking is hopelijk te tijdelijk om hier een vicieuze cirkel in te zien.

Eén der grootste problemen die zich bij kredietbeperken de maatregelen voordoen is het tijdstip van inwerking-treden. In het verleden kwam dit tijdstip veelal te laat. Op het moment zelf is het altijd moeilijk te zeggen of een kredietbeperking op tijd is. De ervaring opgedaan met soortgelijke maatregelen in het verleden, de voortgeschreden ontwikkeling van de monetaire theorie en de meer gedetailleerde en sneller beschikbaar komende gegevens maken een tijdig ingrijpen evenwel beter mogelijk dan vroeger. Typerend is in dit verband, dat de inhoud van de gedragslijn reeds zeer vroegtijdig werd vastgesteld: een „ijsskast”-regeling, die op het gewenste moment alleen uit de ijsskast behoefde te worden gehaald om snel te kunnen worden opgediend.

Merites van de regeling.

Een andere vraag betreft de merites van de regeling zelf. Is de thans vigerende gedragslijn de best denkbare vorm van kredietbeperking? Het is een vorm van kwantitatieve kredietcontrole en als zodanig een stringent ingrijpen in de balansverhoudingen van het bankwezen. De monetaire politiek schuift hiermede een nieuwe last op de schouders van het bankwezen, een nieuwe last boven de sedert 1954 bestaande renteloze kasreserve. Het is begrijpelijk dat de banken de klassieke discontoverhoging hadden geprefereerd, waarmede hun rentabiliteit eerder zou worden verbeterd dan verslechterd. Het is echter evenzeer begrijpelijk, dat De Nederlandsche Bank thans een discontoverhoging met het oog op de externe gevolgen daarvan van de hand moet wijzen.

Een kwantitatieve kredietrestrictie wordt thans de aangewezen en ook meest effectieve vorm geacht om de liquiditeitscreatie in de binnenlandse private sector te beteugelen. Maar is het juist, dat hierbij uitsluitend gekoken wordt naar de actiefzijde van de bankbalansen, zoals uit de gedragslijn volgt? De Nederlandsche Bank zelf hanteert in haar jaarverslag met betrekking tot de binnenlandse liquiditeitscreatie een monetaire analyse, waarbij de uitgifte van aandelen en obligaties en de toeneming van reserves door geldscheppende instellingen worden afgetrokken. Men is het er ook wel over eens, dat bankkredieten die met eigen en langlopende middelen worden gefinancierd buiten de kwantitatieve kredietcontrole dienen te vallen. Tegenover de toeneming der eigen en lange middelen van de banken stelt men echter de toeneming der zgn. lange kredietverlening (incl. deelnemingen en effectenaankopen), die — ook binnen de private binnenlandse sector — van de kredietbeperking volgens de gedragslijn is uitgezonderd.

Het parallel lopen van de aanwas der lange kredietverlening met de aanwas van eigen en langlopende middelen ligt wel enigszins voor de hand, maar deze bedragen behoeven over een bepaalde periode uiteraard niet aan elkaar gelijk te zijn en zijn dat in feite ook niet. Een constructie waarbij de lange kredietverlening binnen de kredietbeperking was gebracht, doch anderzijds de langlopende middelen aftrekbaar waren gesteld lijkt beter, temeer omdat dan een discriminatie t.a.v. die banken, die in dit opzicht per saldo een deflatoire of minder inflatoire ontwikkeling vertonen, zou zijn vermeden. Wil men deze constructie toepassen, dan zal evenwel exact moeten worden bepaald, wat onder lange kredietverlening en onder langlopende middelen is te verstaan. Vooral de vraag of de spaartegoeden van de handelsbanken tot de langlopende middelen moeten worden gerekend en zo ja, geheel of ten dele, is niet eenvoudig te beantwoorden¹⁾. Naar verluidt hanteert De Nederlandsche Bank intern wel reeds een bepaald criterium; de officiële gedragslijn voor de kredietverlening is echter nog onveranderd van toepassing.

Gevolgen voor kredietvragers en -nemers.

Welke gevolgen heeft de kwantitatieve kredietrestrictie voor de kredietbehoevende bankcliënten? De bank kan bij nieuwe kredietaanvragen of kredietverhogingen, ook al zijn deze bedrijfseconomisch verantwoord, nee verkopen of het gevraagde kredietbedrag verlagen. Betreft het gevraagde

¹⁾ Zie Prof. Dr. D. C. Renooij: „Structuurveranderingen in het Nederlandse algemene bankwezen en de monetaire politiek” in „De Economist” van november 1961.

Beleg modern - beleg in

INTER
UNIE

N.V. Internationale Beleggings Unie „Interunie”, Postbus 617, Den Haag

(I. M.)

krediet de financiering van permanente of duurzame activa, dan staat onder vigeur van de huidige gedragslijn nog de mogelijkheid van lange kredietverlening open (geen rekening-courant-krediet, gemiddelde looptijd ten minste twee jaar). Maar De Nederlandsche Bank zal een forse stijging van de — monetair even inflatoire — binnenlandse kredieten op langere termijnen stellig niet lang toelaten, nog afgezien van de liquiditeitspositie van de kredietverlenende bank.

Het is duidelijk, dat de bedrijven die het meest op bankkrediet zijn aangewezen en zich nu hiervan zien verstoken, de grootste liquiditeitsmoeilijkheden zullen onderkennen en dientengevolge het zwaarst door de kredietbeperking worden getroffen. De kredietbeperking werkt uit dien hoofde allermint voor alle bedrijven gelijk.

Men zou zich nu bij dit erkende bezwaar tegen de gevolgen van kredietbeperking kunnen neerleggen als zijnde onvermijdelijk. Toch vraag ik mij af of hiermede alles gezegd is, temeer daar het bedrijfsleven t.a.v. deze kwestie in twee groepen is te verdelen, waarvan de ene groep duidelijk meer door de kredietbeperking wordt benadeeld dan de andere groep: het midden- en kleinbedrijf ter ene en het grootbedrijf ter andere zijde.

In de eerste plaats mag worden verondersteld, dat de banken hun meest gewaardeerde relaties zo weinig mogelijk willen teleurstellen (voor zover zij inderdaad tot kredietafremming hebben besloten), wat impliceert, dat de zwakke en minder rendabele kredieten het eerst voor afremming en beperking in aanmerking komen. Gezien de vermogenspositie en de kredietgrootte — de rentabiliteit van een krediet daalt in het algemeen sterk naar gelang het kredietbedrag kleiner is — zullen dit voornamelijk de midden- en kleinbedrijven zijn.

Van groter gewicht is de omstandigheid, dat het grootbedrijf meer mogelijkheden heeft om het bij de financiering van investeringen en voorraden buiten bankkrediet te stellen. Vele grootbedrijven beschikken — meer dan in het midden- en kleinbedrijf voorkomt — over eigen liquiditeitsreserves die kunnen worden aangesproken. Bovenal echter maakt de toegang tot de open kapitaalmarkt het de grootbedrijven mogelijk via aandelen- of obligatie-emissies hun expansie te financieren of bestaande bankkredieten te consolideren. Ook zijn zij vaak kapitaalkrachtig genoeg om met succes een beroep te doen op de markt voor onderhandse leningen.

Midden- en kleinbedrijf benadeeld.

Het midden- en kleinbedrijf, dat niet kan emitteren, bij particulieren in de na-oorlogse jaren nog maar zelden slaagt een geldlening van enige omvang te verkrijgen en in vele gevallen niet in staat is een behoorlijke liquiditeitspositie tot stand te brengen, is eerder gedupeerd dan het grootbedrijf indien de weg naar bankkrediet geheel of ten dele wordt geblokkeerd. Ook op leverancierskrediet zal

eerder een kleiner dan een groter beroep kunnen worden gedaan, daar het leverende (groot)bedrijf bij liquiditeitsverkrapping geneigd zal zijn het leverancierskrediet te beperken.

Daar komt bij, dat structurele ontwikkelingen het midden- en kleinbedrijf in concurrentie met het grootbedrijf tot relatief omvangrijke investeringen nopen (vergroting en modernisering van bedrijfspanden, assortimentsverbreding enz.²⁾. De monetaire politiek leidt er

op deze wijze toe, dat de concurrentieverhoudingen tussen grote en kleinere bedrijven — ten nadele van de laatste — worden scheefgetrokken. Daarin staat de monetaire politiek niet alleen; uit de huidige loon- en prijspolitiek vloeit dezelfde tendentie voort³⁾. Niettemin heeft de Overheid bij monde van Ministers en Staatssecretarissen herhaaldelijk te kennen gegeven, dat t.a.v. maatregelen waarbij beide groepen zijn betrokken van het principe der gelijke kansen wordt uitgegaan.

Mag men verlangen dat de monetaire politiek ten deze wordt ingepast in de algemeen-economische politiek? Als men geneigd is deze vraag bevestigend te beantwoorden volgt uiteraard onmiddellijk de vraag langs welke weg verwezenlijking mogelijk is zonder het essentiële doel van de monetaire politiek te missen. Bij de onderhavige gedragslijn voor de kredietverlening zou het midden- en kleinbedrijf worden tegemoetgekomen door met handhaving van het beoogde monetaire totale effect van de kredietbeperking een differentiatie aan te brengen naar kredietgrootte. Zo zouden bijv. de normen wat betreft de ontwikkeling der kredieten, waarvan de limiet f. 500.000 of meer bedraagt (van deze kredieten ontvangt De Nederlandsche Bank ingevolge art. 14 Wet Toezicht Kredietwezen maandelijks opgaven), scherper kunnen worden aangelegd dan voor de kredieten beneden de grens. Een andere mogelijkheid bestaat in het verzachten van de normen voor de individuele banken naar gelang deze over een kleiner eigen vermogen beschikken, uitgaande van de premisse, dat het eigen vermogen van een bank grenzen stelt aan de grootte van de te verlenen kredieten.

We belanden daarmee in varianten van de selectieve kredietcontrole, waartegen men de nodige bezwaren (kans op ontduiking, bevoordeling van middenstands- en boerenleenbanken) kan inbrengen. Doch de selectieve kredietcontrole is nog allermint verouderd⁴⁾. En de discriminatie die een belangrijk deel van ons bedrijfsleven thans van de kredietbeperking zal gaan ondervinden is een nadeel dat m.i. nadere overweging wettigt om tot een meer gedifferentieerde regeling te komen.

Muiderberg.

Drs. A. J. DAM.

²⁾ Vgl. jaarverslag 1961 van de Nederlandsche Middenstandsbank N.V.

³⁾ Vgl. de notitie die de Raad voor het Midden- en Kleinbedrijf in november 1961 aan de S.-E.R. heeft doen toekomen. Hierin wordt uiteengezet, dat de gehanteerde criteria t.a.v. loonbeweging en prijsstabilisatie een onbillijke behandeling van het loonintensieve midden- en kleinbedrijf ten gevolge hebben.

⁴⁾ Vgl. bijv. het „Staff report on employment, growth and price levels” (1960) door het Amerikaanse Joint Economic Committee (besproken door Prof. Dr. J. E. Andriessen in „E.-S.B.” van 1 februari 1961), waarin een voorkeur voor selectieve methoden wordt uitgesproken. In ons land is het verbod van prolongatiekrediet een vorm van selectieve kredietcontrole. Ook in 1955 en in 1957 werden door De Nederlandsche Bank selectieve aanwijzingen gegeven t.a.v. de kredietexpansie.

De Randstad, Holland

Verzekering der leefbaarheid zelfs zonder grote offers mogelijk?

Een vorig maal ¹⁾ signaleerden wij wat men wel noemt het optreden van culturele erosieverschijnselen, gevolg zowel als op hun beurt weer opnieuw oorzaak van het achterblijven van de sociologische klimaatwijzigingen noodzakelijk bij de ontwikkeling die het Nederlands economisch leven heeft genomen. Met name bleek een reeds thans benauwend tekort aan recreatieruimte, een tekort dat zonder onverwijde maatregelen reeds in de nog voorzienbare toekomst de leefbaarheid in het bijzonder in de Randstad Holland beslissend aan zal tasten. Aanzienlijke uitbreiding dier ruimte is derhalve een gebiedende eis. Waar de hiervoor in aanmerking komende gronden evenwel voor andere doeleinden — met name agrarische — in gebruik zijn is voor een beoordeling van de mogelijkheden tot realisering vooreerst nodig een inzicht in de waarde dier gronden wanneer zij deze bestemming zouden verkrijgen.

Waardebepaling recreatiegronden.

Hier ligt een vrij netelig vraagstuk. Enerzijds zijn er deskundigen die menen dat een zodanige waardebepaling onmogelijk of zelfs ongewenst is, anderzijds ontmoet men — met name in buitenlandse literatuur — verscheidene pogingen toch tot een zodanige valorisatie te komen ²⁾.

De eerstbedoelde groep baseert haar standpunt op de omstandigheid dat vooreerst het individu zich nauwelijks realiseert of realiseren kan van hoe grote waarde passieve recreatie voor hem is, zodat de — ongetwijfeld hoge — „consumer's rent” reeds praktisch gesproken vrijwel niet bepaalbaar is. Vervolgens wordt erop gewezen dat, zo de waarde per individu al vast te stellen is, strikt genomen passieve recreatie voor verzekering van de geestelijke en lichamelijke volksgezondheid *conditio sine qua non* is, zodat die waarde maatschappelijk gezien, vrij zeker nog niet onbelangrijk groter zal zijn.

Gezien deze laatste omstandigheid wordt het door de overheid beschikbaar stellen van een lump sum per jaar bepleit voor de aankoop van terreinen en het treffen der verdere voorzieningen, in welk verband vergelijkingen te trekken zijn met de uitgaven, die wij ons getroosten op het gebied van onderwijs, handhaving der openbare orde, volksgezondheid, beveiliging tegen watersnood e.d. ³⁾.

De tweede groep deskundigen neemt een veel enger standpunt in en beperkt zich tot de gekapitaliseerde waarde van de aanstonds aanwijsbaar op geld te waarden baten, die het recreatief gebruik der gronden oplevert, te onderscheiden in directe en indirecte. T.a.v. de waardebepaling der eerste meent men niet verder te mogen gaan dan het vermoedelijke bedrag dat de recreatie-

zoekenden bereid zouden zijn te betalen voor toegang tot de desbetreffende terreinen. In dit verband móge met name worden verwezen naar een aantal Amerikaanse studies ⁴⁾.

Het betreft hier veelal methoden gebaseerd op de verschillen in reiskosten die per persoon uit, op verschillende afstand van het nationale park gevestigde, bevolkingscentra moeten worden gemaakt om het bewuste nationale park te bezoeken. Uit deze gegevens en de bijbehorende aantallen bezoekers construeert men vervolgens een vraagcurve waarbij de mediaanwaarde dan de indicatie vormt van de directe baten verkregen uit het betrokken bezoek.

Al naar gelang van de gevolgde methode en naar het park in kwestie blijken deze nogal te variëren zij het dat anderzijds mag worden vastgesteld dat — aangezien de entreegelden maar een fractie bedragen van de totale uitgaven in verband met de trip gemaakt — de hoogte dier entreegelden, althans binnen zekere grenzen, van weinig invloed is op de omvang van het bezoek.

Intussen is op alle variaties der hier bedoelde methodiek ernstige en gefundeerde kritiek te leveren, reden waarom met deze korte vermelding moge worden volstaan.

Naast de directe baten zijn er de indirecte waarmee bedoeld worden de voordelen voor de streek uit hoofde van het toeristenbezoek. Deze nu blijken veelal zeer aanzienlijk, zelfs vaak zo dat de welvaart erdoor meer dan verdubbeld wordt. Recent Duits onderzoek bracht bijv. aan het licht dat de geldinjectie in het dorp Bodenmais, gelegen in het Bayerische Wald, door bevordering van het vreemdelingenverkeer van 43.000 DM in 1950 steeg tot 1.073.000 DM in 1954. Het voorzien in toeristische behoeften — en dit wordt in steeds breder kring erkend — is zuiver economisch gezien een wel zeer veelbelovende activiteit.

Deze indirecte baten zijn evenwel een gevolg, een begeleidingsverschijnsel, van de aanwezigheid van kennelijk zeer gewaardeerde terreinen voor primaire recreatie. Deze laatste, op zich van weinig betekenis voor de materiële inkomensvorming, blijken voor de laatste *conditio sine qua non*.

⁴⁾ Marion Clawson: Methods of measuring the demand for and value of outdoor recreation;

Andrew H. Trice and Samuel E. Wood: Measurement of recreation benefits;

State of California, Department of water resources: Bulletin no. 59;

Robert Kerr: Evaluation of recreational benefits from reservoirs;

Federal Interagency River Basin Committee: Proposed practices for the economic analysis of river basin projects (Prof. Howard Ellis);

Ciracy Wantrub: Benefit cost analysis and public resource development;

National Park Service, Land and recreational planning division: The economics of public recreation;

Kenneth Decker: Evaluation of public recreation;

Robert F. Wallis: An evaluation of wild live resources in the state of Washington;

Harold Hotelling: Travel cost analysis of recreational benefits.

¹⁾ Zie „E.-S.B.” van 28 maart 1962.

²⁾ Zie ook: „Analyse van baten van het toerisme” door Drs. M. C. Verburg in „E.-S.B.” van 17 mei 1961.

³⁾ In 1961 bedroegen de vermoedelijke uitgaven ten laste van 's Rijks Schatkist:

voor onderwijs	f. 1.953,6 mln.
volksgezondheid en jeugdzorg	f. 114,2 mln.
politie	f. 264,6 mln.

Dit alles maakt een kwantitatieve beantwoording van de vraag of en in hoeverre het verantwoord is, thans voor andere doeleinden in gebruik zijnde, gronden een recreatieve bestemming te geven er niet gemakkelijker op.

Alternatieve waardebepalings.

Niettemin is er nog een andere weg, namelijk deze: wat zou het materiële inkomensverlies voor de Nederlandse volkshuishouding zijn, wanneer bedoelde gronden aan hun huidige agrarische bestemming zouden worden onttrokken? Het arbeidsinkomen van de boerengezinnen, de pacht en de toegevoegde waarde van de aan de betrokken bedrijven gedane toeleveringen. Daartegenover zal men moeten stellen de arbeidsinkomens dier gezinnen bij overschakeling op niet-agrarische activiteiten — waarbij niet steeds alleen aan de industrie behoefte te worden gedacht, maar ook aan het pensioenbedrijf e.d. — de toegevoegde waarde van bedoelde toeleveringen, voor zover deze elders geplaatst kunnen worden, c.q. geëxporteerd, alsmede de hogere netto-inkomsten van andere bevolkingsgroepen als gevolg van het toerisme en de toegevoegde waarde van de aan deze in dit verband gedane toeleveringen. De eventuele uit deze confrontatie blijkende verliezen vormen dan het offer, dat de Nederlandse gemeenschap zich zou moeten getroosten teneinde de beschikking te verkrijgen over bedoelde gebieden voor primair-recreatief gebruik.

Hoewel hier van een berekening zelve moge worden afgezien — wegens de ingewikkeldheid der bedoelde materie lijkt deze meer op de weg te liggen van een instituut als het Centraal Planbureau — is er toch enige reden eraan te twijfelen of hier wel van verliezen sprake zal zijn. Hiervoor zijn meerdere argumenten aan te voeren. In de eerste plaats dat de reeds gesignaleerde inkomstenbron uit hoofde van dienstverlening in de toeristische sector bepaald grote perspectieven opent. In de tweede plaats dat er in de agrarische sector nog altijd een zekere verborgen werkloosheid voorkomt en tenslotte — netelig en gevoelig punt — dat de agrarische productie in niet onaanzienlijke mate wordt gesubsidieerd.

In dit verband leveren de zgn. Bedrijfs-Economische Mededelingen van het Landbouw-Economisch Instituut belangwekkende gegevens op. Zo blijkt bijv. dat in de Zuidhollandse veeteeltgebieden het zgn. netto-overschot per ha veelal lager is dan de garantietoelage per ha voor melk verstrekt. Men vergelijkte:

Weidebedrijven Zuidholland

(gemiddelde 1957/1960 per ha)

Gebied	Garantie-toeslag melk	Netto-overschot	Pacht
Westelijk Zuidholland	333	253	155
Oostelijk Zuidholland			
consumptiemelkbedrijven	319	195	166
kaasbedrijven	311	180	167
Ablasserwaard	292	88	151
Vijfheerenlanden	220	45	140

De garantietoelage van het Landbouw-Egalisatiefonds⁵⁾ blijkt eveneens hoger dan de pacht. De realiteit is hier dat zonder subsidie de gezinsarbeid geen redelijk geachte beloning zou vinden. Zo ligt op de bedrijven tussen de 10 en 25 ha het gezinsinkomen tussen de f. 8.000 en f. 20.000, waarvan f. 3.000 tot f. 7.400 uit de garantietoelage afkomstig is.

De landbouwsubsidie is een uiterst gecompliceerde materie waarin slechts een kleine kring van deskundigen volledig thuis is. Met behulp van het Landbouw-Egalisatiefonds wordt namelijk een produktieklimaat geschapen, waarin het bepaalde verantwoord geachte type-bedrijven mogelijk is renderend werkzaam te zijn. Een groot goed en bij herhaling ten voorbeeld aan andere landen gesteld.

⁵⁾ Volgens gegevens van De Nederlandsche Bank bedroeg het nadelig saldo van het Landbouw-Egalisatiefonds:

1957 f. 480 mln.		f. 323 mln.
1958 f. 605 „	waarvan voor zuivel cf de	f. 504 mln.
1959 f. 410 „	regularisatiewetten:	f. 280 mln.
1960 f. 400 „		onbekend
1961 f. 385 „		onbekend

(advertentie)

U kunt Uw beleggingsrisico verdelen over ruim 200 vooraanstaande

Waarom zoudt U meer risico nemen dan nodig is? Door aankoop van een aandeel 'Vereenigd Bezit van 1894' verkrijgt U in feite een volledige aandelenportefeuille, veilig verdeeld over ca. 200 zorgvuldig geselecteerde ondernemingen. Zodoende komen U de voordelen van aandelenbezit ten goede en ligt een aantrekkelijk rendement binnen Uw bereik.

Alle banken en commissionairs kunnen U inlichten.

N.V. VEREENIGD BEZIT VAN 1894

De voordelen van aandelenbezit met beperking van risico

WESTERSINGEL 84, ROTTERDAM

ondernemingen

Tenslotte: uit het Landbouw-Egalisatiefonds worden niet alleen producenten-, maar ook consumentensubsidies verleend in verband met de stabilisering van de kosten van levensonderhoud. Het is hier evenwel niet de plaats in deze ingewikkelde materie te treden. Slechts zij er nog op gewezen dat de landbouw daarnaast nog steun ondervindt van de overheid, doordat deze bijdraagt in de kosten van de verbetering van wat men zou kunnen noemen de infrastructuur der landbouwbedrijven: i.c. dé ruilverkaveling en andere cultuurtechnische werken ⁶⁾. Strikt genomen wordt hier veelal gewerkt met andere maatstaven dan die der rentabiliteit in enge zin. Voor de periode 1961/1963 zou een herverkaveling van ca. 40.000 ha per jaar ad f. 2.000 à f. 2.500 per ha op het programma staan. Er zijn echter ook aanzienlijk duurdere verkavelingen. Zo kostte de verkaveling „Friezenveen” f. 5.100 per ha en die in „Maas en Waal-West” f. 4.000 per ha.

De activiteiten van de Cultuurtechnische Dienst kunnen het landschapsschoon ten goede komen — het aantal voorbeelden daarvan neemt in verheugende mate toe — maar toch gaat nog vaak veel natuurschoon en met name het rustieke karakter van een streek — juist een attractie voor de toerist — verloren. Het orgaan van de Contact-Commissie voor de Natuur- en Landschapsbescherming bevat in dit opzicht helaas nog telkens verbijsterende foto's.

Tenslotte dekt ook de produktiewaarde van de door inpoldering verkregen gronden in het IJsselmeer niet de kosten daarvan. In de Wieringermeer waren deze twee maal zo hoog. Hoe het met de andere IJsselmeerpolders is gesteld, is niet nauwkeurig bekend. Zeker is slechts dat dit spectaculaire en inderdaad grootse project — terecht voorwerp van nationale trots — economisch gezien bij de huidige bestemming der gronden niet rendabel in de strikte zin van het woord is. Ook uit dien hoofde verdient het thans overwogen gedeeltelijk gebruik voor industrievestiging en recreatie toejuicing.

Samenvatting en slotbeschouwing.

Is thans de noodzaak t.a.v. de verzekering van voldoende primaire recreatieruimte niet langer ter discussie, dit is wel het geval met de wijze waarop een en ander tot stand zal moeten worden gebracht.

Juist daar, waar de toestand onhoudbaar dreigt te worden — in de Randstad, Holland — hebben alle in aanmerking komende terreinen reeds een bestemming, met name een agrarische. Hier is dus de vraag actueel in hoeverre deze bestemming zal kunnen wijken voor recreatief gebruik waarbij een waardebeoordeling belangrijk of zelfs essentieel element voor de oordeelvorming is. De bestaande methoden terzake zijn echter zowel gecompliceerd als aanvechtbaar. Juist daarom is een alternatieve waardebeoordeling wellicht de aangewezen weg.

In dit opzicht is het nuttig zich te realiseren, dat het toerisme als bron van inkomsten een steeds belangrijker plaats gaat innemen en ook dat een belangrijk deel der

Nederlandse landbouw met gemeenschapsgelden wordt gesteund. Het is met name de zuivelsector die zorgen baart.

Mede gezien de afzetmoeilijkheden van zuivelprodukten, nationaal, maar vooral wat de export betreft en ook met het oog op de ontwikkelingen in de E.E.G. is, naar verluidt, een heroriëntering van de Nederlandse landbouw in overweging. De these van een in relatieve of zelfs absolute omvang handhaven van de agrarische bevolkingsgroep lijkt in het licht van de gewijzigde omstandigheden nauwelijks langer houdbaar. Een heroriëntering zal uiteraard veel tijd vergen. Intussen kan niet worden ontkend dat ook hier de natuur sterker dan de leer blijkt en reeds thans van een opmerkelijke overgang van arbeidskrachten uit de landbouw naar de industrie sprake is. Zo is tussen 1947 en 1960 niet minder dan $\frac{1}{4}$ van de agrarische beroepsbevolking of 135.000 man afgevoerd. Een overgang die nog gestaag voortgaat, doch die niettemin wordt afgeremd door de subsidiëringpolitiek. Nu is het uit allerlei overwegingen uiteraard gewenst of zelfs noodzakelijk structuurwijzigingen zich zo geleidelijk mogelijk te doen voltrekken. Daar staat echter tegenover dat het tekort op de industriële arbeidsmarkt op dit ogenblik nog altijd ruim 70.000 man bedraagt, en van de huidige gunstige situatie misschien gebruik zou kunnen worden gemaakt om de toch onontkoombare structuurwijzigingen volkomen pijnloos ietwat te versnellen.

Het lijkt misschien op dit ogenblik nog een revolutionaire of beter wellicht te stoutmoedige gedachte de overheidsgelden, nu ter bevordering van de met grote afzetmoeilijkheden kampende agrarische produktie aangewend, althans ten dele een andere bestemming te geven, met name die van recreatieve voorzieningen. Ook met een ongewijzigd beleid zal de overgang van „manpower” naar de industrie zich voortzetten doch ook al verlaat een deel der agrarische bevolking eigener beweging geleidelijk haar traditioneel bedrijf, door abandonnering komt stellig niet automatisch een behoorlijk recreatiegebied tot stand. Integendeel, een laissez-faire zal onvermijdelijk tot een kermisachtige ontwikkeling voeren met alle afgrijpseligheden die bijv. Amerika in dit opzicht reeds duidelijk laat zien.

Het is hier het ogenblik om voorzichtig de vraag te stellen of het een volstrekt irrealistisch denkbeeld zou zijn een aanzienlijk deel van de weidegebieden ingesloten door de stedenkring van de Randstad Holland in ruime zin, geleidelijk aan hun agrarische bestemming te onttrekken en om te vormen tot een nationaal park. Hier lijkt met name voor Provinciale Staten een taak van grote importantie te liggen.

Het is geen toeval, dat archeologen veelal in woestijnen naar de resten van vroegere beschavingen moeten zoeken. De mens, geworden tot allesoverheersende ecologische factor, is de vernietiger van zichzelf door fundamentele versterking van de eigen biosfeer.

Nog is het tijd het ontstaan van een „Amérique insolite” aan de Noordzee te voorkomen.

Voorburg.

Mr. F. GOUD.

(I. M.)

 N.V. SLAVENBURG'S BANK

In onderstaand artikel, geschreven naar aanleiding van Dr. D. de Jonge's kritische beschouwingen aangaande het rapport „Hoogbouw-Laagbouw” in „E.-S.B.” van 31 januari jl., betoogt Prof. Kleijn dat de vraag hoe men wil wonen slechts zeer gedeeltelijk in het rationele vlak ligt en dus slechts zeer gedeeltelijk verstandelijk benaderbaar is. Is het al vrijwel ondoenlijk exact en objectief woonwensen en woonwaarden te bepalen in verband met de actuele bewoning, nog moeilijker wordt het zich er een indruk van te vormen, wat in de toekomst „gewild” zal zijn. Ook dit kan slechts intuïtief worden benaderd. Niettemin zou een marktonderzoek, wanneer men erin zou slagen al experimenterend daarvoor bruikbare grondslagen en methoden te vinden, stellig een belangrijke stap vooruit zijn inzake het opstellen van bruikbare voorspellingen. Een feit blijft echter dat de wetenschap wikt, maar architecten, stedenbouwkundigen en beleidsorganen beschikken.

Woonwensen

Inleiding.

In „E.-S.B.” van 31 januari 1962 breekt de socioloog Dr. D. de Jonge de staf over het onlangs verschenen rapport „Hoogbouw-Laagbouw”. Hij toont zich met dit werkstuk weinig ingenomen en verwijt de samenstellers op verschillende punten onwetenschappelijkheid. De commissie heeft, zo schrijft hij, „geen exact controleerbare methode ontwikkeld om de bij de keuze van bebouwingsdichtheid en -hoogte in het geding zijnde belangen systematisch tegen elkaar af te wegen”, maar komt, „geheel in overeenstemming met dit ontbreken van een afwegingstechniek”, tot de conclusie: „Geen enkele woonvorm verdient zonder meer de voorkeur boven alle andere.

Elke woonvorm heeft zijn eigen specifieke waarde, en dient naar zijn eigen aard te worden ontwikkeld en toegepast”. Dr. De Jonge vindt deze conclusie „zó algemeen en neutraal, dat bijna van nietszeggendheid kan worden gesproken” en vindt het verwonderlijk, „dat een commissie van ruim 30 leden, bijgestaan door een aantal ambtelijke medewerkers, ruim vijf jaar nodig heeft gehad om dit eindresultaat te bereiken”.

Nu is deze conclusie gelukkig niet het enige resultaat van de arbeid van de „Commissie Hoogbouw-Laagbouw”. Een goed geschreven, zorgvuldig geredigeerd en met talloze lezenswaardige beschouwingen, opmerkingen en samenvattingen doorspekt rapport is er aan voorafgegaan, zoals Dr. De Jonge trouwens ook in het begin van zijn artikel toegeeft. Dat de commissie deze voorzichtige conclusie neerschreef, achtte zij blijkbaar nodig, gezien de nog wel eens „te zeer eenzijdige” publikaties van schrijvers, die zich al te energiek in een bepaald aspect van het hier aan de orde zijnde complex van problemen hebben vastgebeten. Dat een dergelijke conclusie het resultaat is van het werk van een commissie van 30 leden lijkt mij dan ook op zichzelf niet zo verwonderlijk. Wèl kan men, wanneer men zich met alle geweld ergens over verwonderen wil, zich er over verbazen, dat er bij een werkstuk, waarbij zóveel kritische Nederlanders zijn betrokken, geen minderheidsnota's zijn ingediend, die een meer eenzijdig stand-

punt wensen te verdedigen. Dit geeft toch wel een heel duidelijke aanwijzing, dat, wanneer men diep en zorgvuldig met een team van zeer gevarieerde deskundige medewerkers, uit allerlei hoeken bijeengegaard, in het onderwerp wonen duikt, men als vanzelf komt *niet* tot een specifiek òf — òf, maar tot een uiterst omzichtig en voorzichtig te benaderen èn — èn.

Vanwaar deze voorzichtigheid? Ik noem twee voorname redenen:

1. De vraag hoe men wil wonen ligt slechts zeer gedeeltelijk in het rationele vlak, is dus slechts zeer gedeeltelijk verstandelijk benaderbaar.

2. Woningen worden gebouwd voor nu, maar ook voor de toekomst. Ze moeten dus zowel de wensen van nu dienen als die van één of meer toekomstige generaties.

Niet-rationeel bepaalde woonwensen.

Als burgemeester jarenlang bij de huisvesting en het toewijzen van woningen betrokken, heb ik uit veelvuldig persoonlijk contact met toekomstige bewoners en woningzoekenden, mensen dus die op dat moment min of meer intensief bij het bepalen van een keuze betrokken zijn, als voornaamste indruk overgehouden, dat het wonen, evenals bijv. het eten, als elementaire levensbehoefte zozeer op heel het leven van de mens betrokken is, zozeer een zaak is van levensopvatting en levenswijze, zozeer zijn meest innerlijke behoeften en wensen raakt, zozeer nog ligt in de sfeer van het instinctieve en op zoveel punten zover affigt van het rationele, dat een typisch rationele benadering ervan tot de meest faliekante resultaten leidt. Leven is veelvuldigheid, gevarieerdheid, biedt de meest uiteenlopende aspecten. Precies zo is het met het wonen. Evenals honger wordt ook het niet beschikken over een adequate woning als iets ondraaglijks beschouwd, als iets dat knaagt aan geluk en zielrust. De vraag echter wat voor elk individu adequaat voedsel of een adequate woning is, laat zich rationeel verklaren noch bewijzen. In geval van honger — de ouderen zullen het zich uit de bezettingstijd herinneren

— denkt de een aan taartjes, de ander aan biefstuk, een derde aan een boterham met stroop. Met betrekking tot het wonen ligt de situatie niet anders. Ook hier instinctieve en door het on- en onderbewuste bepaalde impulsen, die meestal een minstens even grote rol spelen als zuiver rationeel bepaalde woonwensen van meer technische aard.

Normaliter spelen dus bij het beoordelen van een woning naast bewuste ook niet of nauwelijks bewuste wensen en overwegingen een hoofdrol. Deze laatste zijn uit het oogpunt van het eigenlijke wonen in de zin van het dagelijks gebruik, dat van een huis wordt gemaakt, dikwijls volstrekt irrelevant — stands- en statusgevoelens bij voorbeeld — en soms heel moeilijk onder woorden te brengen en strikt persoonlijk: een speciale voorkeur voor bepaalde ruimtelijke verhoudingen; een persoonlijke beleving van de ruimte. In de praktijk blijkt, dat bijna iedereen zijn droomhuis heeft, een vat vol onvervulbare illusies en tegenstrijdigheden. Door er vagelijk in zijn geest mee rond te wentelen, weet hij er bij voorkomende gelegenheden gelukzalige gevoelens aan te ontfanen. Het past echter niet in aardse sferen, noch ruimtelijk, noch economisch. Toch pleegt deze droomhuissfeer in de enquêtes over woonwensen een vaak al te belangrijke rol te spelen.

Wanneer wij het hebben over de beoordeling van woningen door bewoners, bevinden we ons op het glibberig terrein van de menselijke smaak. Dit uiterst gecompliceerde verschijnsel wordt niet alleen van binnenuit, maar ook in belangrijke mate door externe impulsen beïnvloed: door wat de burens of verre vrienden hebben; door wat er over wordt geschreven, gezegd of in beeld voorgedragen door film en t.v.; door wat de handel op smakelijke wijze weet aan te prijzen. Hierbij speelt nog een ander verschijnsel een belangrijke rol: de mode. Plotseling blijkt bij bepaalde volksgroepen de bungalow in de mode. Dan weer roept men om flats of om een bepaald soort landhuisje. Nu eens is het huis met een open plattegrond en vogue, dan weer zijn het woningen met veel, onderling weinig gemeenschap hebbende vertrekken. Op dit moment hangt ons de patio-woning boven het hoofd en wordt er geijverd voor de kasbah-opstelling van de woningen der toekomst, met een scheef oogje ook naar de adobe-bouw in het Indianen-reservaat Taos.

Economisch komt dit alles neer op een steeds wisselende markt, beïnvloed door steeds wisselende verlangens, die in feite door de mode-ontwerpers worden geleid en gevoed. Dit klinkt misschien de architecten niet vriendelijk in de oren, maar het is een onmiskenbaar feit, dat zij op het punt van woonvormen toch de mode-ontwerpers zijn, volstrekt bona fide ontwerpers overigens, die ervan overtuigd zijn, dat, wat zij propageren, het levensgeluk van hun cliënten bevorderen zal en die er tevens op kunnen rekenen dat, wat zij ontwerpen, valt als een baksteen, wanneer de consument zijn „neen” laat horen. Of misschien beter nog — want van laten horen is nauwelijks sprake — wanneer de consument duidelijk laat merken, dat het „neen” is. Populair gezegd: de consument trapt er niet in. Deftig gezegd: de architect is er niet in geslaagd iets te maken, dat als een cultuursymbool in de samenleving van nu geaccepteerd wordt.

Nu vraagt de markt hier zeker niet om één bepaalde standaardoplossing. Het leven is gevarieerd. De maatschappij is gevarieerd. De wensen en de smaak variëren. Dus zal ook de markt een gevarieerd beeld moeten vertonen: van alles wat en dan in een bepaalde verhouding. Die bepaalde verhouding zal trouwens ook sterk wisselen

naar de tijd. De ene periode vraagt wat anders dan de andere. Waar het echter om een produkt gaat, dat generaties lang mee moet, waarvan per jaar niet meer dan één à twee procent nieuw op de markt komt, is er op de woningmarkt aan variatie meestal geen gebrek.

Aan bestuurders en architecten is het, in onderlinge samenwerking en gesteund door de feitelijke gegevens, door wetenschap en publieke opinie ter openbare kennis gebracht, intuïtief aan te geven, welke kant het met de woningvoorziening op moet. De feitelijke gegevens: rapporten, beschouwingen, onderzoeken, zijn vanzelfsprekend belangrijk. Een bestuurder of architect, die tot de beste resultaten wil komen, zal ze moeten kennen en geestelijk verwerken. Maar dit alleen is onvoldoende. Hij zal er een creatief gebruik van moeten maken, in belangrijke mate berustend op een intuïtief aanvoelen, hoe de mensen, voor wie gebouwd wordt, nu en later daarop zullen reageren. Wat er precies moet worden gebouwd is — en hier citeer ik Drs. H. van der Weijde, secretaris-directeur van het Nederlands Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw — „een beleidsvraag, waarop geen enkel wetenschappelijk rapport het antwoord kan geven. Het samenstel van factoren en omstandigheden, die bij de beslissing moeten meetellen, varieert zo, dat een uniform antwoord nooit kan baten, nog daargelaten dat de beslissing altijd een beleidsbeslissing is, dat wil zeggen een keuze, die door wetenschappelijk inzicht kan worden vergemakkelijkt en op hoger peil gebracht, maar niet vervangen”¹⁾.

Woonwensen in de toekomst.

Woningen worden ook voor de toekomst gebouwd. Een woning dient praktisch nooit alleen haar eerste bewoners. Ze moet daarom ook woonwaarde bezitten voor latere gebruikers. Is het — zie boven — al vrijwel ondoenlijk exact en objectief woonwensen en woonwaarden te bepalen in verband met de actuele bewoning, nog moeilijker wordt het zich er een indruk van te vormen, wat in de toekomst „gewild” zal zijn. Ook dit kan slechts intuïtief benaderd worden. In het licht hiervan lijkt mij de uitspraak van Dr. De Jonge: „Nergens geeft het rapport aan, hoe ver in de toekomst wordt gekeken en volgens welke methode (anders dan speculatie) wij de dan werkende invloeden vermogen te kennen”, zó bij uitstek rationalistisch, dat ze eenvoudig niet past op de situatie, met het oog waarop ze wordt gedaan, een situatie waarin visie en intuïtie — deze woorden passen hier beter dan speculatie — onmisbaar zijn. Wanneer Dr. De Jonge dan vervolgt: „Terwijl de meeste economen en sociologen uiterst voorzichtig zijn met prognoses, hebben vele ontwerpers wél de pretentie dat zij weten hoe de toekomst zal zijn”, zou ik daarop willen opmerken, dat geen enkele bona fide ontwerper die pretentie heeft. Hij meent helemaal niet te „weten” hoe de toekomst zal zijn, maar zijn pretentie is niet minder dan dat hij ernaar streeft aan te geven, hoe de toekomst volgens zijn visie zal moeten zijn. Dáárop is zijn ontwerpactiviteit gericht. Dáárop is ook het besturen gericht. Men kan dit een afschuwelijke hovaardij vinden van ontwerpers en bestuurders, het is sinds 's mensen verschijnen op aarde hun voornaamste reden van bestaan en de natuurlijke houding van allen, die een kunst, welke ook maar, beoefenen. Het is trouwens stellig geen groter hovaardij dan als wetenschapsman te menen, dat men van een bepaalde

¹⁾ In „De Nederlandse Gemeente” van 2 februari 1962.

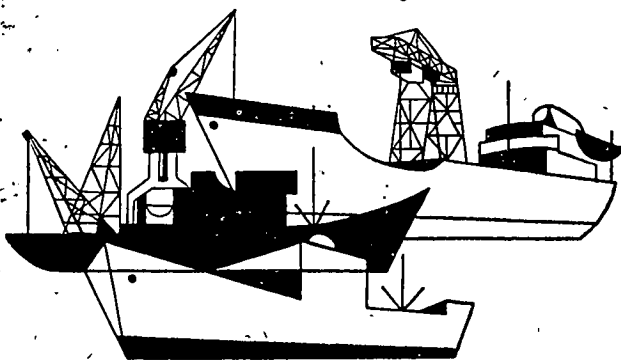
vorm van wonen zou kunnen *bewijzen*, dat dit de enig juiste vorm is.

Met dat al is ontwerpen en besturen wel een hoogst verantwoordelijke werkzaamheid. Of men nu echter zo — maar in het algemeen de stelling mag poneren, zoals Dr. De Jonge doet, dat hierdoor „gevaar dreigt dat de woonbehoeften welke de bewoners nu en in de nabije toekomst (die wél enigermate voorspelbaar zijn) hebben, ten achter gesteld zullen worden bij de visie van de vormgevers, waarvan de juistheid niet te bewijzen valt”, lijkt mij een open vraag. Het lijkt mij een staaltje van al te rationalistisch, dus naar hedendaagse maatstaven onzuiver wetenschappelijk denken. In abstracto bestaat genoemd gevaar inderdaad. In concreto echter redt het leven, de praktijk van het bouwen, de markt als economisch verschijnsel zich er als vanzelf mee. Een bewering als hier door Dr. De Jonge wordt gedaan ademt een overschatting van ons wetenschappelijk kunnen en een grove miskenning van het creatieve vermogen van de mens, dat hem in staat stelt woningen en nederzettingen te maken, die cultuursymbolen zijn en tevens plaatsen, waar zijn medemensen, ieder naar zijn vermogen, ieder op zijn eigen wijs, de een hoog wonend, dicht bij de sterren, de andere laag, dicht bij de grond en zijn burens, de een besloten, de ander met zijn hele gezinsleven naar buiten gekeerd, gelukkig kunnen zijn, of ongelukkig, al naar persoonlijke aard en omstandigheden, nu, en in de *verre* toekomst.

Wikken en beschikken.

Mag men nu stellen, dat planning en voorspelling van trends op het terrein van de behoefte aan allerlei woonvormen volstrekt onmogelijk zijn? Zo ver zou ik zeker niet willen gaan. In zekere zin is planning — en voorspelling op grond ervan — *altijd* mogelijk, zelfs in gevallen waarin men niet kan beschikken over exacte kwantificeerbare gegevens. Het is geenszins uitgesloten, dat planningstechnieken „yield useful results even when based on statistical and other data which are only in the nature of reason-

(I. M.)

N.V. CORNS. SWARTTOUW'S STUWADOORS MAATSCHAPPIJ

ROTTERDAM

AMSTERDAM-ANTWERPEN-GENT

MOMBASA-DAR ES SALAAM-TANGA-MTWARA

able approximations . . . In any event, it is through actual attempts to use existing data, however imperfect, that a stimulus is provided for their improvement”²⁾). Het behoeft m.i. in het geval van het bepalen van de behoefte aan de onderscheiden woonvormen geen betoog, dat werkelijk exacte gegevens op dit gebied praktisch ontbreken en dat, wat als zodanig wordt opgediend, met de grootst mogelijke reserve moet worden bezien, rekening houdend met de vele irrationele motieven en impulsen, die hier op de achtergrond meespelen. Het is niettemin denkbaar en het zou wellicht zelfs nuttig kunnen zijn, dat er op dit punt van verschillende kanten een aantal verantwoorde experimenten zou worden ondernomen. Wellicht zou er zo op den duur wat lijn komen in de opvattingen, die nu, blijkens velerlei uitingen nog wel heel erg — alle beroep op objectiviteit en wetenschappelijkheid ten spijt — in het emotionele vlak liggen. Een marktonderzoek moet ook hier mogelijk zijn en wanneer men erin zou slagen al experimenterend daarvoor bruikbare grondslagen en methoden te vinden, zou dit stellig een belangrijke stap vooruit zijn. Maar juist het marktonderzoek op allerlei ander terrein, inclusief het drijfveeronderzoek — de motivation research — heeft wel heel duidelijk aangetoond hoe glibberig en vol voetangels en klemmen het pad naar bruikbare technieken, en tenslotte resultaten, hier wel is.

Hoe ontoereikend juist op het gebied van het wonen de beschikbare gegevens en cijfers nog zijn, wil men zich een indruk vormen van de feitelijke situatie op dit terrein, zeer in het algemeen en zonder enige verfijning naar woonvormen, bewijst de nu al jarenlang bestaande grote onzekerheid over de bestaande woningbehoefte in ons land. Deze woningbehoefte, die zo eenvoudig kwantitatief benaderbaar lijkt via een doodgewone woningtelling — het middel is toegepast — vindt in het becijferde statistische woningtekort volstrekt geen bevestiging. De woningbehoefte is in werkelijkheid aanmerkelijk groter en gecompliceerder dan zich langs statistische weg becijferen laat. Allerlei mentale factoren: wat men van de statistisch meegetelde woningen vindt, wie zich een woning wenst bijv. in verband met trouwplannen, met echtscheiding, met ruzie in de familiekring, is buiten beschouwing moeten blijven. Als extra verwikkeling komt daar nog overheen de spreiding van de woningbehoefte over de talrijke lokale eenheden, over de onderscheiden bevolkings- en leeftijdsgroepen — arbeiderswoningen, bejaardenwoningen — en gezinsgrootten. Wanneer men zich nu voor ogen stelt, dat dit volstrekt onzekere gegeven eigenlijk het grondgegeven zou moeten zijn, waarop een verdere verfijning naar woonvormen — hoogbouw, laagbouw of middelhoge bouw in 3 en 4 woonlagen — toepassing zou moeten vinden, wordt duidelijk, dat een planmatige wetenschappelijke benadering, die tot het opstellen van bruikbare voorspellingen in staat stelt, nog nauwelijks in haar kinderschoenen staat. Maar zelfs al zou het wetenschappelijk onderzoek op dit punt de kinderschoenen geheel ontwassen, dan nog *blijft* het feit, dat de wetenschap wikt, maar architecten, stedenbouwkundigen en beleidsorganen beschikken. Ze zullen daarbij de wetenschap stellig weten te schatten op wat ze waard is. Ze zullen handelen naar bevind van zaken, maar altijd toch worden geleid door hun visie op de toekomst.

Meppel.

Prof. Mr. A. KLEIJN.

²⁾ Programming techniques for economic development” V.N. 1960, blz. 1.

Mijn kritiek op het rapport „Hoogbouw-Laagbouw” was zakelijk gesteld, met nauwkeurige aanduiding van die gedeelten van het rapport welke onvolledig en onjuist zijn. Ook heb ik aangegeven welke bronnen men kan raadplegen om tot een vollediger beeld te komen. Prof. Kleijn blijft ten aanzien van de inhoud van het rapport wat vager; hij noemt het „goed geschreven, zorgvuldig geredigeerd enz. enz.”, doch gaat eigenlijk nauwelijks op de door mij genoemde detailpunten in. In plaats daarvan verwijt hij mij dat ik eenzijdig rationalistisch ben, dat ik ons wetenschappelijk kunnen overschat en het creatieve vermogen van de mens miskent. Zelfs suggereert hij dat ik pretendeer te kunnen bewijzen dat een bepaalde vorm van wonen de enig juiste is. Nergens worden daarbij uitspraken van mij geciteerd, die als bewijsmateriaal voor deze beweringen zouden kunnen dienen.

In mijn proefschrift heb ik duidelijk uitgesproken:

1. dat een eenzijdig-rationele benadering van het wonen onjuist is (blz. 107);

2. dat er op het vasteland van Europa niet één enkele, algemeen aanvaarde norm bestaat aangaande het type woning, waarin men gehuisvest dient te zijn (blz. 126);

3. dat het onmogelijk is langs zuiver wetenschappelijke weg tot een bepaling van het woningbouwbeleid te komen, omdat daarbij levensbeschouwing, politieke oriëntering, economische verhoudingen en andere buiten- of bovenwetenschappelijke factoren een rol spelen (blz. 155-156). Ik ben hierop niet teruggekomen. Op deze punten bestaat er dus *geen* verschil van opvatting tussen Prof. Kleijn en mij.

Bij mijn kritiek heb ik getracht het rapport „Hoogbouw-Laagbouw” te toetsen aan criteria van objectiviteit, veelzijdigheid, volledigheid en kennis van de sociologie. Deze criteria heb niet ik gesteld, doch zij zijn door de Commissie zelf en door het Instituut dat haar heeft ingesteld geproclameerd. Daarbij heb ik er de nadruk op gelegd, dat wie een wetenschappelijke studie van het wonen maakt, of uitkomsten van zulke studies hanteert, dit zo nauwkeurig en volledig mogelijk dient te doen, en dat het rapport hierin te kort schiet.

Prof. Kleijn spreekt zichzelf tegen, als hij enerzijds zegt dat de woonwensen van de toekomst slechts intuïtief benaderd kunnen worden, doch anderzijds een pleidooi houdt voor marktonderzoek op het gebied van het wonen. Ir. Heimans en ondergetekende hebben in 1959 ¹⁾ ook reeds gepleit voor een zodanig marktonderzoek, dat wij zien als een noodzakelijke controle op de intuïtieve visie van ontwerpers en beleidsmensen. Zelf heb ik gepleit voor extra overheidssubsidies voor experimenten op het gebied van de huisvesting ²⁾, zodat ik het verwijt dat ik het creatieve vermogen van de mens grovelijk misken rustig naast mij neer kan leggen.

Zeer interessant is wat Prof. Kleijn zegt over de *mode* op het gebied van het wonen. De Commissie „Hoogbouw-Laagbouw” heeft aan dit belangrijke verschijnsel weinig of geen aandacht besteed. Had zij dit wel gedaan, dan

zou gebleken zijn dat bij de keuze tussen hoog en laag wonen de mode veel meer vat heeft op de ontwerpers dan op het publiek. Het publiek wil (en dit is goeddeels een kwestie van *utiliteit*) net als vóór de oorlog in meerderheid liefst laag wonen, terwijl de idealen van de Nederlandse architecten op dit punt juist sterk veranderd zijn onder invloed van „modekoningen” als Le Corbusier.

Ik meen overigens toch dat bij de patiowoning, de bungalow en de kleine, geriefelijke flat niet *alleen* de mode een rol speelt maar wel degelijk ook een reëel streven om tegemoet te komen aan bepaalde woonbehoeften van onze tijd. Het is natuurlijk waar, dat de individuele woonwensen subjectief en beperkt van strekking zijn. Als de wensen van grote groepen der bevolking echter duidelijke algemene tendenties vertonen, dan vormen deze een objectief waarneembaar maatschappelijk verschijnsel, dat wel niet „rationalistisch” te verklaren is, doch wel in rationele studies en beleidsbeslissingen dient te worden ingecalculleerd.

Prof. Kleijn stelt tenslotte, dat de wetenschap wikt, maar dat architecten, stedenbouwkundigen en beleidsorganen beschikken. Dat is juist, voor zover het slaat op de aard van het thans gebouwde (maar ik geloof niet, dat wij daar blij over moeten zijn). Wat betreft de toekomstige waardering van de betreffende woningen en de verdere ontwikkeling van ons nederzettingspatroon is het laatste woord toch aan de maatschappelijke ontwikkeling. Als de individuele consument ergens „niet in trapt”, dan doet de maatschappij als geheel dit op den duur ook niet.

Enige indicaties van de maatschappelijke ontwikkeling ontbreken in het rapport „Hoogbouw-Laagbouw”. De tamelijk luxueuze hoogbouw in Antwerpen, waar de Commissie een enquête heeft gehouden, was bedoeld als een middel om de uittocht van de bevolking naar de randgemeenten tegen te gaan. Volgens een artikel in „Het Parool” ³⁾ is dit een „pleister op een houten been” gebleken. De migratie naar de voorsteden, waar men goedkoper en vrijer kan wonen, duurt voort en het inwonertal van Antwerpen blijft dalen.

De tweede indicatie van de maatschappelijke ontwikkeling op het gebied van het wonen is door Prof. Kleijn zelf gegeven in een toespraak voor de N.V. Bouwfonds Nederlandse gemeenten ⁴⁾, waar hij ongeveer als volgt sprak: „De vrije zaterdag is een stimulans voor het eigenwoningbezit. . . . Het huis als plaats waar men zich aan zijn hobby’s kan wijden, het huis en de tuin zelf als hobby, werken de wens een eigen huis te bezitten in niet geringe mate in de hand. Een belangrijke factor is verder de steeds meer toenemende wens zich ergens buiten te vestigen, in een buitenwijk of bungalowpark, in een in de buurt gelegen dorp of forensenplaats”.

Met deze constatering (die in het rapport „Hoogbouw-Laagbouw” niet te vinden is) heeft Prof. Kleijn eens te meer de onvolledigheid van dit rapport in het licht gesteld, al zal dit toen wel niet zijn bedoeling zijn geweest.

Delft.

D. DE JONGE.

¹⁾ „Gezinsgrootte en woninggrootte” in „Bouw” van 15 augustus 1959.

²⁾ In „Moderne woonidealen en woonwensen in Nederland”, blz. 154.

³⁾ „Antwerpens ontvolking is moeilijk te stuiten” in „Het Parool” van 26 augustus 1961.

⁴⁾ „Het Parool” van 12 oktober 1961.

Het Westeuropese energiebeleid

Stand van zaken eind 1960.

In „E.-S.B.” van 8 februari 1961 werd het artikel: „Naar een gecoördineerd energiebeleid in West-Europa” van de hand van schrijver dezes opgenomen. Voor een gecoördineerd energiebeleid was — zoals wij daarin hebben kunnen aantonen — reeds in 1955 een krachtig pleidooi geleverd door de Fransman Louis Armand, die te dezer zake een rapport had samengesteld op uitnodiging van de toen nog bestaande O.E.E.C. (thans O.E.S.O. door toetreding van Amerika en Canada).

Toch heeft het tot december 1960 moeten duren voordat de inmiddels ingestelde werkgroep uit de executieven van de drie Europese gemeenschappen (E.G.K.S., E.E.G. en Euratom) bekend kon maken dat overeenstemming was bereikt over een „urgentieprogramma” voor de energievoorziening, dat binnenkort aan de Ministerraad van de E.G.K.S. zou worden voorgelegd.

Goed-ingelichte kringen meenden te mogen verwachten dat het op 10 januari 1961 ingediende programma, dat een compromis is tussen de verschillende opvattingen, de volgende maatregelen zou bepleiten:

1. harmonisatie van de handelspolitiek van de zes landen op energiegebied;
2. opheffing van het verschil in concurrentievoorwaarden tussen kolen- en olieprodukten;
3. invoering van een stelsel van periodiek overleg tussen de regeringen van de zes landen;
4. aanvaarding van een veiligheidsclausule met noodmaatregelen ingeval van een plotseling slechter worden van de marktpositie.

Ook het goed-geinformeerde maandblad „Petroleum Press Service” schreef in het nummer van februari 1961 over deze vier punten in het artikel: „Energy Coordination in the Common Market”, welk artikel werd besloten met de uitspraak dat, gelet op het evidente succes dat de liberalisatiepolitiek van de laatste twee jaren in alle in aanmerking komende landen heeft gehad, „the Ministers will find it difficult to go into reverse gear” (van koers veranderen). Men had — aldus genoemd blad — ervoor moeten zorgen de gewenste maatregelen op tijd aan de bevoegde autoriteiten in overweging te geven!

Maar keren wij terug tot het met zoveel moeite tot stand gekomen „urgentieprogramma” van de drie Europese gemeenschappen. Het is inderdaad kort na de publicatie van december 1960 aan de Ministerraad van de E.G.K.S. voorgelegd, maar daarna is het opmerkelijk stil gebleven. Eerst op 10 januari 1962 werd — los hiervan — een rapport van de Energiecommissie uit het Europees parlement over de onderhavige aangelegenheid ingediend bij het Europees parlement ¹⁾. Daarin werd medegedeeld dat studie was gemaakt van zes onderdelen van het energievraagstuk en wel: 1. goedkope voorziening; 2. beveiliging in de voorziening; 3. harmonisch verloopende vervanging;

4. stabiliteit op lange termijn van de voorziening; 5. vrije keuze voor de verbruikers; 6. eenheid van de gemeenschappelijke markt.

Het nieuwe rapport.

De genoemde zes punten zijn in het hierbedoelde rapport uitvoerig toegelicht. Voorts gaat het in op drie andere belangrijke kwesties, behandeld in het „urgentieprogramma”, t.w.: 1. een stelsel van *contingentering* van de invoer, berekend op het verschil tussen de geraamde behoeften en de in de Gemeenschap te produceren hoeveelheden; 2. een *ingrijpen inzake de prijzen van de ingevoerde produkten* op basis hetzij van een stelsel van heffingen, waardoor de verkoopprijs op een niveau wordt gebracht dat voor de Gemeenschap een minimum wordt geacht, hetzij op meer klassieke wijze door middel van douanerechten of accijnzen; 3. een stelsel van *subsidiës* ten behoeve van de steenkolenmijnen der Gemeenschap.

Niettegenstaande enig voorbehoud is de Energiecommissie uit het Europees parlement van mening, dat een subsidiestelsel ongetwijfeld een van de middelen is om de Europese kolenmijnen voortdurend aan de nieuwe omstandigheden aan te passen zonder de prijzen van de verschillende energieprodukten op te drijven en zonder te ver te gaan inzake het sluiten van mijnen. Deze kwestie wordt nader uitgewerkt in de punten 53 en 54, terwijl de punten 55 en 56 handelen over „tariefcontingenten”.

Afgezien van de methode of methoden — zegt dan punt 57 — waarop uiteindelijk de keuze valt, dienen de regeringen in de eerste plaats tot principiële overeenstemming te geraken inzake de mogelijkheid om zonnodig tot een dergelijk ingrijpen van de Gemeenschap over te gaan en inzake de vaststelling van de criteria die een dergelijk ingrijpen van de communautaire instellingen wettigen. Maar dan wordt verder medegedeeld dat ten aanzien van beide punten van de regeringen nog geen instemming kon worden verkregen. Voorts wordt gezegd dat de inter-executieve werkgroep slechts voorstellen kan doen en niet verder kan gaan alvorens de instemming van de ministerraad met het eerste door haar ingediende schema is verkregen.

Het is blijkbaar niet eenvoudig deze instemming te verkrijgen, noch met betrekking tot de fundamentele oriënteringen, noch met betrekking tot de procedures. Hoewel ongeveer een jaar is verstreken sinds de executieven haar programma van maatregelen aan de Raad hebben voorgesteld, heeft deze — zo klinkt het mistroostig in punt 60 van het rapport — zich tot nu toe slechts over één punt duidelijk uitgesproken, t.w. over de periodieke bijeenkomsten voor de gemeenschappelijke bestudering van de situatie op de energiemarkt. Over een tweede punt zou thans zijn beslist, zo lezen wij verder in het rapport van de Energiecommissie, n.l. over de aan het ingrijpen van de staten voorafgaande raadplegingen. Deze beslissing zou echter nog slechts van principiële aard zijn.

¹⁾ Rapporteur was de heer V. Leemans, Christen-democratisch Senator in België.

De Commissie betreurt het dat de zaak op de lange baan geschoven wordt al is zij ermede bekend dat de Raad van Ministers stuit op nationale weerstanden die wij allen kennen en die niet eenvoudig kunnen worden opgeheven, gezien de aanzienlijke verschillen in de economische structuur van de deelnemende landen. Deze hinderpalen — meent de Commissie — zijn echter ongetwijfeld niet onoverkomelijk en de reeds door de Commissie gemaakte studie- en informatiereizen doen vermoeden dat bepaalde verschillen niet zo belangrijk zijn als men wel denkt.

Ter verdere vermindering van deze verschillen en ter bereiking van de noodzakelijke schikkingen of syntheses, is het wellicht nodig een coördinerend orgaan met wezenlijke bevoegdheden in het leven te roepen. De inter-executieve werkgroep zou hiervoor kunnen worden aangewezen, maar hiermede is nog geen antwoord gegeven op de vraag welke bevoegdheden de eventuele gemeenschappelijke executieve op het gebied van de energie zal hebben.

Deze werkgroep kan — zoals gezegd — slechts binnen de strikte grenzen van haar mandaat de bestudering van de algemene vraagstukken van de verschillende economische stelsels voortzetten. Het is echter de plicht van het parlement — zo besluit het rapport — te eisen dat het stadium van de bestudering en de opsomming van eventuele maatregelen wordt overwonnen, opdat komt vast te staan wanneer en op welke wijze een bevoegd orgaan handelend zal kunnen optreden.

Het Europees parlement bijeen.

Het Europees parlement kwam eind januari 1962 bijeen om, zoals de N.R.C. in het nummer van 25 januari 1962 zegt, een bijdrage te leveren tot het doorbreken van de impasse, waarin het overleg van de zes landen der Europese gemeenschappen over een gemeenschappelijke energiepolitiek is gekomen. Meer dan 20 sprekers, onder wie verscheidene woordvoerders der drie executieven, hebben hun licht over de materie laten schijnen, doch de afgevaardigden zijn er niet in geslaagd aanwijzingen voor de algemeen nodig geachte energiepolitiek in een resolutie neer te leggen.

Het blad vermeldt verder dat de Nederlandse socialistische afgevaardigde, Ir. S. A. Posthumus, deze gang van zaken betreunde. Het wekt de indruk, zei hij, dat het Europees parlement weliswaar op spoed aandringt, maar dat het zelf ook terugschrikt voor duidelijke uitspraken. Hij was overigens van mening, dat men zonder een fusie van de drie Europese executieven niet uit de moeilijkheden zou kunnen komen. De gefusioneerde executieve zal volgens hem de moed moeten hebben om haar voorstellen geheel zelfstandig uit te werken en aan de Raad van Ministers en aan het Europees parlement voor te leggen.

Het wil ons voorkomen dat hierdoor niet veel verandering in de situatie zou komen, tenzij — zoals het rapport van de Energiecommissie het zo duidelijk heeft gezegd — eerst antwoord zou worden gegeven op de vraag welke bevoegdheden de eventuele gemeenschappelijke executieve op het gebied van de energie zal genieten. Maar — zoals gezegd — tot een beslissing is men in deze bijeenkomst van het Europees parlement niet gekomen, zeer tot misnoegen van de werkgevers en werknemers in de Nederlandse mijnindustrie (Volkskrant, 27 januari 1962). Men moet — zegt dit blad — in de mijnstreek voor het voeren van een beleid op wat langere termijn — en

dat geldt niet het minst ook het personeelsbeleid — weten waaraan en waaraf. Het is voor Europa een zaak op dit punt snel duidelijke lijnen te trekken.

Eind februari kwam het Europees parlement weer bijeen. Zou het er nu in slagen voor het zo moeilijke energievraagstuk een even goede oplossing te vinden als voor het zo netelige probleem van de landbouw met zoveel succes is geschied? Het was de Franse vice-voorzitter van de Commissie van de E.E.G. die in de januari-zitting hieraan herinnerde en daarbij te kennen gaf, ten aanzien van het energievraagstuk goede hoop voor de toekomst te hebben.

Putte het Europees parlement uit dit optimisme de kracht deze keer een steviger houding aan te nemen? Hoe het zij, het sprak zich bij deze gelegenheid uit voor het in studie doen nemen door de Raad van Ministers der Europese gemeenschappen van het vraagstuk van de subsidiëring van de gemeenschapskolen uit de openbare middelen van de gemeenschap. Ook in andere opzichten kwam het parlement thans tegemoet aan hetgeen was bepleit in het rapport van de heer Leemans, waarover wij hierboven uitvoerig hebben gesproken.

Dit optreden van het Europees parlement moet o.i. van invloed zijn geweest op het beleid van de Raad van Ministers die namelijk half maart een uitvoerig debat heeft gehouden over het gemeenschappelijk energiebeleid van de zes landen der E.G.K.S. en daarbij voor het eerst werkelijk vooruitgang heeft gemaakt. Men werd het nu eindelijk eens over enkele grondbeginselen van verstrekkende betekenis, t.w.:

1. de energieprijzen in de zes landen moeten zo laag mogelijk gehouden worden;
2. de loonkosten en de sociale lasten van de kolenindustrie moeten voor een deel door de regeringen worden gedragen en de fiscale lasten op olieproducten moeten worden verlaagd;
3. de capaciteit van de niet-rendabele kolenproductie moet nog verder worden ingekrompen.

Maar wat voorzeker van nog meer betekenis is, men besloot — na felle discussie naar aanleiding van het door Engeland gedaan verzoek tot toetreding tot de E.G.K.S.: moest dit verzoek in behandeling worden genomen? — de uitwerking van een gemeenschappelijk energiebeleid tussen de Zes zo snel mogelijk te ontplooiën, op gevaar af dat de onderhandelingen met Engeland over toetreding tot de E.E.G. en de E.G.K.S. ernstig in gevaar zullen komen. Frankrijk wil eerst meer vorderingen zien bij de onderhandelingen over het Britse lidmaatschap van de E.E.G., alvorens over de toetreding van Engeland tot de E.G.K.S. zal worden beslist.

Tenslotte nog dit. Uit het artikel: „Evolving a common market for energy policy” in „Petroleum Press Service” van maart 1962 blijkt wel welk een grote belangstelling men in petroleumkringen voor de onderhavige aangelegenheid heeft. Zo schijnt er dus ten langsten leste schot in deze zaak te zullen komen. Zou men er werkelijk in slagen in klein-Europa tot een gemeenschappelijke energiepolitiek te komen, dan zou de weg naar hechte Europese samenwerking weer van een grote hinderpaal zijn bevrijd en verdere stappen op deze weg gemakkelijker zijn geworden. Moge het zo zijn!

Haarlem.

F. S. NOORDHOFF.

Dr. N. D. Vanhove: De doelmatigheid van het regionaal-economisch beleid in Nederland. Wetenschappelijke Uitgeverij E. Story - Scientia, Gent/Uitgeverij Paul Brand, Hilversum, 1962, 157 blz., f. 13,90.

Het vereist wel enige moed om het hier te lande gevoerde regionaal-economische beleid op zijn doelmatigheid te toetsen. Immers, dit beleid is nog jong en nog niet afgelopen. Bovendien is het voor de beoordeling benodigde statistische materiaal schaars en niet altijd even betrouwbaar. Indien een buitenlander — Vanhove is Belgisch econoom — zich aan een zo zware taak zet, zou men zelfs geneigd zijn van een waagstuk te spreken. De wetenschap echter, dat de auteur als gastmedewerker van het Nederlandsch Economisch Instituut zo nodig zal hebben kunnen rekenen op de steun van de aan deze instelling verbonden ervaren krachten, brengt ons ertoe het toch maar op de moed te houden. Verdient moed op zichzelf al een compliment, het komt ons voor, dat wij het resultaat van Vanhoves studie in dit compliment mogen laten delen. Het boek is alleszins het lezen en bestuderen waard.

Na een samenvatting van het waarom en hoe van de in de vorm van industrialisatiebeleid gevoerde regionaal-economische politiek, stelt de auteur zich zijn taak als volgt: „Heeft zich gedurende het jongste decennium een decentralisatietendens van de Nederlandse industrie voorgedaan, en zo ja, is de spreidingstendens uitsluitend het resultaat van de werking van de regionaal-economische politiek . . . of werd deze tendens — geheel of gedeeltelijk — door autonome factoren veroorzaakt?”. De beantwoording van het eerste deel van deze vraag was niet zo moeilijk. Hiervoor konden de C.B.S.-gegevens betreffende de personeelsbezetting in de industrie zonder bezwaar — het beleid immers is gericht op een betere spreiding der bevolking — worden gebruikt.

Met deze cijfers is per provincie, eerst voor de industrie als geheel en vervolgens voor de in groei-, minder snel groeiende en stagnerende sectoren onderscheiden industrietakken, nagegaan hoe de procentuele verdeling der industriële werkgelegenheid zich sedert 1953 heeft ontwikkeld. Daarna is door middel van de concentratie-coëfficiënt — en in een enkel geval met een Lorenzkromme — onderzocht, welke veranderingen in de concentratiegraad zijn opgetreden. Kwantitatief openbaart zich dan een deconcentratie uit het westen, die dit landsdeel globaal berekend een bevolkingsgroei van rond 200.000 personen heeft bespaard. Ook kwalitatief is er volgens Vanhove geen reden tot klagen, want de spreiding was niet beperkt tot de zwakke bedrijfstakken. Dit mag dan zo zijn, de vraag of het niet juist de wat zwakkere broeders *binnen* de bedrijfstakken zijn geweest, die overig Nederland hebben opgezocht, blijft open. Deze tip geven wij gaarne aan een om een onderwerp verlegen zittend potentieel promovendus.

Het tweede deel van de hierboven geciteerde vraag, dat allereerst een verklaring van de decentralisatie vraagt, heeft de auteur meer hoofdbrekens gekost. Een ieder, die de „Reine Theorie des Standorts” op haar weg naar een grotere graad van zuiverheid heeft gevolgd en beseft hoe weinig hier eigenlijk te kwantificeren valt, zal dit wel

kunnen aanvoelen. Vanhove ziet echter kans enkele factoren kwantitatief te bepalen. Het zijn: de transportkosten, de hoeveelheid en de prijs van de arbeid, de scholingsgraad van de arbeid en de groeifactor per industrietak. Deze factoren, die de man uit de praktijk vertrouwd in de oren zullen klinken, verklaren echter de decentralisatie niet „restlos”. Men mag dat trouwens, aangezien er bij de vestigingsplaatskeuze zoveel toevallige factoren een rol kunnen spelen, niet verwachten. Zo hebben wij ons laten vertellen, dat een onderneming uit Oosterbeek de kern Oosterwolde tot vestigingsplaats koos, mede vanwege de klankverwantschap tussen de beide plaatsnamen.

In een volgend hoofdstuk komt dan de invloed van het regionaal industrialisatiebeleid op de ontwikkelingsgebieden aan de orde. Daartoe wordt eerst onderzocht in hoeverre de economisch-geografische gebieden van de decentralisatie uit het Westen hebben geprofiteerd en vervolgens wordt gepoogd deze ontwikkeling te verklaren met factoren, die voor *alle* gebieden gelden. De gekwantificeerde factoren zijn hier: de industriële structuur, de industrialisatiegraad, het loonpeil en de relatieve arbeidsreserve. Wat deze laatste factor betreft, vragen we ons af, of het niet op de een of andere manier mogelijk geweest zou zijn ook rekening te houden met de in enkele gebieden optredende vertreksaldi. Deze immers, duiden veelal ook op een tekort aan werkgelegenheid en een potentieel hogere arbeidsreserve. Van genoemde vier factoren bleken alleen de arbeidsreserve en het loonpeil significant te zijn. Ook ditmaal kwam — uiteraard — geen volledige verklaring uit de bus: $r = 0,815$.

Een vergelijking van de berekende met de werkelijke industriële groei leert dan, dat de bereikte resultaten in vijf van de negen voormalige ontwikkelingsgebieden boven, en soms aanzienlijk boven, de verklaarbare groei liggen. Hieruit concludeert de auteur met alleszins passende voorzichtigheid, dat daar resultaten zijn behaald, „die zonder een regionale politiek wel niet zouden zijn bereikt”. Vanhove zal de beleidvoerders wel zeer aan zich hebben verplicht door vervolgens voor de achtergebleven groei in de overige vier probleemgebieden een verklaring te vinden. Ook de bewindslieden in de probleemgebieden geeft hij aanleiding hem aan het hart te drukken: Vanhove is namelijk geneigd het regionaal beleid ook positief te beoordelen omdat het — ongeacht het effect op het totale nationale produkt — tegemoet is gekomen aan de eigen problematiek der ontwikkelingsgebieden.

Natuurlijk is met 'schrijvers conclusie, dat het regionaal industrialisatiebeleid doeltreffend is geweest, niet gezegd, dat met meer of andere stimulantia geen groter resultaat zou kunnen zijn verkregen. Evenmin mag uit de op zichzelf juiste opmerking, dat een te grote steun bij vestiging in de probleemgebieden een psychologisch verkeerde uitwerking kan hebben, worden geconcludeerd, dat de dosering precies goed is geweest. Hier raken we in wezen het „kosten-opbrengsten”-facet van het gevoerde beleid, dat o.i. van het begrip doelmatigheid niet geheel los is te denken. Een definitieve uitspraak daarover zal wel nooit te geven zijn.

Vatten wij onze indrukken omtrent het boek samen, dan kunnen we zeggen, dat het om meer dan één reden

geslaagd mag heten. Een deel van het regionaal-economisch cijfermateriaal is overzichtelijk samengebracht en daardoor is het boek nuttig als naslagwerk; de verre van eenvoudige problematiek is op een van inventiviteit getuigende wijze aangepakt en het boek bevat, met name in de capita selecta waarmee het wordt besloten, tal van behartenswaardige opmerkingen. Dat het effect van het regionaal-economisch beleid niet precies wordt afgepaald, kunnen we de auteur moeilijk verwijten. Dit beleid zal dus een waardering in niet nader te kwantificeren mate moeten delen met tal van toevallige factoren, waartoe wij ook de dynamische burgemeester, de (wat oudere) ondernemer, die zijn geboorteplaats groot wil maken en de open blik waarmee de ambachtschoolleerling zijn eventueel toekomstige werkgever tegemoet trad ¹⁾, moeten rekenen. En dit is eigenlijk wel zo goed. Nu kan iedere betrokkene zijn eigen aandeel in het succes met een gerust geweten blijven overschatten. Dit bevordert de arbeidsvreugde en, wie weet, daardoor weer het industrieel klimaat!

Leeuwarden.

Z.

¹⁾ Er valt natuurlijk wel te twisten over de vraag, of al deze voortreffelijke eigenschappen zonder regionaal beleid wel ooit gedemonstreerd hadden kunnen worden.

GELD- EN KAPITAALMARKT

Geldmarkt.

Van de mogelijkheid de storting op de staatslening in de vorm van inlevering van schatkistpapier te doen plaatsvinden, een mogelijkheid die doorgaans bij deze gelegenheden door de Minister van Financiën wordt opengesteld, is bij de lening 1962 een naar verhouding ruim gebruik gemaakt. Naar schatting is van de ca. f. 300 mln., die de staat op 22 maart heeft geïncasseerd, f. 90 mln. door middel van schatkistpapier voldaan. Hoewel dank zij de door De Nederlandsche Bank verleende liquiditeitshulp en de door de staat gegeven faciliteit de scherpe kantjes waren afgesleten, bleef de markt krap. De uitzetting der bankbiljettencirculatie eiste namelijk weer omvangrijke middelen van de banken, die juist de 21e maart met kunst en vliegwerk kans hadden gezien binnen de grenzen van de verplichtingen der kasreserveregeling te komen. Dat per 15 april een belangrijk bedrag van de deposito's, gestort in verband met de overschrijding van het plafond van de thans geldende kredietcontroleregeling, zal terugvloeien, is nog allesbehalve zeker. Deze regeling werkt immers met driemaandsgemiddelden, hetgeen meebrengt, dat hoge cijfers in een bepaalde maand nog geruime tijd invloed blijven oefenen.

Kapitaalmarkt.

De onderhandse lening, door het rijk aangegaan bij de rijksfondsen tot een bedrag van f. 350 mln., heeft voor de banken noch voor de fondsen grote betekenis. De storting geschiedt namelijk ten laste van de voorinschrijf-rekeningen, zodat een geldverplaatsing niet optreedt. Statistisch gezien zal de vlottende schuld dalen, de geconsolideerde schuld daarentegen met eenzelfde bedrag stijgen.

Het vermogen (dit is de reële waarde van de effectenportefeuille plus de liquide middelen) van Robeco stond ultimo 1961 op f. 961 mln. In de jaarvergadering kon worden medegedeeld, dat de f. 1 mrd. was gepasseerd. Hieruit blijkt opnieuw, dat de beleggingsfondsen zich

meer en meer, vooral in de laatste tijd, in de gunst van het beleggend publiek verheugen. De waarde van de effectenportefeuille steeg, om mij tot de grootste drie te beperken, in 1961 bij Robeco met 54 pCt., bij Interunie met 30 pCt. en bij Unitas, een fonds met een van de twee andere afwijkende opzet, met 9 pCt. In 1960 waren de percentages resp. 12, 12 en -0,2. Sedert 1954 werd de waarde van de portefeuilles bijna verviervoudigd. Verschillende factoren dragen hiertoe bij, n.l. een grotere belangstelling van het publiek, nog versterkt door de toelating op diverse buitenlandse beurzen, zich uitend in een uitbreiding van het aandelenkapitaal, de koersstijging en het totstandkomen van fusies met kleinere beleggingsmaatschappijen. De fondsen hebben zich tot steeds belangrijker aanvoerkanalen van besparingen naar het bedrijfsleven ontwikkeld.

Het beloop van de aandelenkoersen op de Amsterdamse beurs is in het eerste kwartaal 1962 weinig sensationeel geweest. De marge tussen het laagste punt van het algemeen gemiddelde indexcijfer (met 399 bereikt op 10 januari) en het hoogste punt (431 op 5 maart) heeft ca. 8 pCt. bedragen. Sedert het toppunt werd bereikt is weer een daling ingetreden, waarbij eerst tegen het einde van het kwartaal de beweging wat groter omvang heeft aangenomen. Het schijnt wel of er een evenwicht heerst tussen de tot aankoop leidende vrees, dat in de komende maanden inflationistische tendenties zullen gaan overheersen met waardedaling van het geld als gevolg hiervan, en de groeiende zekerheid, dat op verdere winst- en dividendstijging niet meer behoeft te worden gerekend, hetgeen tot verkopen aanleiding zou kunnen geven.

Wat de obligatiemarkt aangaat duidt een beperkte rentestijging op een krappere situatie. In augustus vorig jaar werd de 4 pCt. grens naar beneden doorbroken doch daarna trad toch weer een nieuwe, zij het bescheiden stijging op, die het gemiddelde rendement van langlopende staatsleningen eind 1961 op 4,12 pCt. bracht. In de eerste maanden van het jaar leek het erop dat opnieuw de 4 pCt. zou worden bereikt, doch voordat dit het geval was bevoog de rente zich weer in opwaartse richting. Het laatst berekende rendement van 4,2 pCt. betekent een hoogtepunt in de laatste 1½ jaar.

Indexcijfers aandelen. (1953 = 100)	27 dec. 1961	H. & L. 1962	23 mrt. 1962	30 mrt. 1962
Algemeen	410	431 — 399	419	416
Intern. concerns	566	594 — 545	574	570
Industrie	366	396 — 361	383	381
Scheepvaart	184	186 — 172	176	174
Banken	253	268 — 247	266	266
Handel enz.	160	171 — 159	167	168

Bron: A.N.P.-C.B.S., Prijscourant.

Aandelenkoersen.

Kon. Petroleum	f. 126,70	f. 137,20	f. 137,60
Philips G.B.	984½	992	992
Unilever	f. 189,70	f. 187,70	f. 185
Robeco	f. 252,50	f. 254	f. 241,50
Hoogovens, n.r.c.	776	794	785
A.K.U.	404½	391	381
Kon. Zout-Ketjen, n.r.c.	1:070	1:090	1:090
Zwanenberg-Organon	1:024	1:095	1:021
Interunie	f. 228	f. 232,50	f. 230,50
Amsterd. Bank	396	410½	411

New York.

Dow Jones Industrials	731	716	707

Rentestand.

Langl. staatsobl. a)	4,12	4,18	4,20
Aand.: internationalen a)	2,83 b)	2,71	
lokale a)	3,55 b)	3,37	
Disconto driemaands schatkist- papier	1½	2	

a) Bron: Veertiendaags beursoverzicht Amsterdamsche Bank.

b) 19 december.

C. D. JONGMAN.

RECENTE PUBLIKATIES

W. Harrison Carter en William P. Shavelly: Intermediate economic analysis. McGraw-Hill Book Company, London 1961, 424 blz., 54 sh.

De auteurs, hoogleraren aan de Universiteit te Connecticut, beogen de hoofdzaken van de economische theorie op gevorderd niveau („intermediate level”) te behandelen. Hierbij worden evenwel tevens fundamentele begrippen „opgefrist”. Na een inleiding volgen in een pre-Keynesiaanse rangorde de delen: „Price analysis”, „Distribution and factor-price analysis” en „National income”. Hoewel het accent ligt op de theoretische analyse, is deze tevens in samenhang gebracht met actuele problemen.

Drs. M.-J. van der Ploeg: De administratie als hulpmiddel bij het bedrijfsbeheer. Zevende druk. Uitgever N. Samsom N.V., Alphen aan den Rijn 1961, 189 blz., f. 13,25.

In deze zevende druk is een aantal ingrijpende wijzigingen aangebracht. Aldus zijn de inleiding en het hoofd-

stuk Budgettering bijna volledig herschreven. In de inleiding is getracht de nieuwe taak van de topleiding en de daarmee samenhangende veranderingen in de toegepaste procedures duidelijk te maken. Daaruit voortvloeiende wijzigingen zijn uitgewerkt in het eerste hoofdstuk, waarin ook de eisen aan de controller worden behandeld. Het hoofdstuk over de budgettering is aangevuld met enkele belangrijke facetten, w.o. de budgetprocedure, de budgettering van investeringen en het verband tussen jaarbudget en meerjarenplan. Het hoofdstuk over de interne rapportering is eveneens geheel herschreven. Overigens is de indeling van de stof vrijwel gelijk gebleven.

Jac. W. Creyghton, arts: De tweede helft: beschouwingen over de oudere mens in maatschappij en bedrijf. Uitgeverij N.I.B., Zeist, 180 blz., f. 11,90.

Dit boek is geschreven voor degenen die oud zijn en voor degenen, die de kans dat zij eens oud zullen zijn, niet geheel te verwaarlozen achten. Voor iedereen dus. De gebreken waarmee de ouderdom gepaard pleegt te gaan, worden geïnventariseerd. Speciale aandacht wordt

Telkens en telkens blijkt ons weer, hoezeer de nog steeds snel groeiende lezerskring van onze uitgave

deze wegwijzer, speciaal voor de particuliere belegger, wat inhoud, actualiteit en objectiviteit betreft waardeert. Dit heeft vele redenen: het bevat wekelijks:

- 1e Interessante (hoofd)artikelen, die steeds actuele onderwerpen deskundig behandelen.
- 2e Een uitvoerig en levendig, bijna dynamisch geschreven beursoverzicht, de stemming goed weergevend.
- 3e Door een ieder te hanteren fondsanalyses, volgens een eigen praktisch systeem, enig voor Nederland.
- 4e Een chronique scandaleuse, fair en onderhoudend geschreven en uiterwaard zonder sensatie.
- 5e Een leerzame vragenrubriek, adviezen voor velen inhoudend.
- 6e Gegevens omtrent vele fondsen (ook van incourance) telkens wanneer hieromtrent iets te melden valt.

Wij zenden u op uw verzoek gaarne gratis een 2-tal proefnummers ter kennismaking.

Adm. Bel-Bel, Postbus 42, Schiedam.

vraagt in verband met de uitbreiding van de organisatie

Candidaat Notaris/Jurist of Jurist

De functie houdt in, assistentie van de Raad van Bestuur bij alle aangelegenheden met een juridische achtergrond.

Daarbij zal het zwaartepunt liggen op de volgende activiteiten:

- De voorbereiding en afwikkeling van overeenkomsten, verband houdende met de aankoop, verkoop en verhuur van onroerende goederen;
- de behandeling van de juridische aspecten van uitbreidingsplannen en de daarmee samenhangende procedures;
- het optreden als juridisch adviseur bij een aantal dochterondernemingen, die zich in verschillende sectoren bewegen.

Een ruime ervaring, niet alleen met betrekking tot de juridische aspecten van onroerend goedtransacties, doch ook op het terrein van het Vennootschapsrecht, is voor de uitoefening van de onderhavige functie noodzakelijk.

Sollicitanten dienen bereid te zijn zich aan een psychotechnisch onderzoek te onderwerpen.

Sollicitaties te richten aan de Raad van Bestuur van De Landbank N.V., Postbus 566, 's-Gravenhage.

daarbij geschonken aan de ziekte der met verantwoordelijkheid belasten, die veelal met de naam „managersziekte” wordt aangeduid. Enkele hoofdstukken worden gewijd aan de verzorging in de ruimste zin van oudere mensen. Meer nog dan hierop ligt het accent op het voorkomen van vroegtijdige veroudering en de volgens de auteur, met name in het bedrijf, noodzakelijke voorbereiding op het ouder worden. Leefregels ontbreken uiteraard bij dit alles niet. Het goed te lezen boek kan worden gezien als een poging de lezers „de kunst van het oud worden” vroegtijdig bij te brengen.

Theorie van de economische politiek, een systematisch overzicht met bijdragen van Nederlandse en Belgische auteurs onder redactie van Prof. Dr. J. E. Andriessen en Prof. Dr. M. A. G. van Meerhaeghe. H. E. Stenfert Kroese N.V., Leiden 1962, 472 blz., f. 28,50.

De auteurs beogen met dit werk de theoretische stand van zaken op het gebied van de economische politiek weer te geven. Hierbij is in overweging genomen dat op geen enkel onderdeel van de economische wetenschap de ont-

wikkeling tijdens de laatste decennia zo snel is voortgeschreden als op dat van de theorie van het economisch beleid. Het boek is in de theoretische economie een van de eerste blijken van een Belgisch-Nederlandse samenwerking: zes van de auteurs zijn Nederlanders en vier Vlamingen. Niet zozeer de praktische aspecten van het economisch beleid vormen in deze bundel onderwerp van beschouwing als wel de beginselen, of beter gezegd: de doelstellingen en de instrumenten.

Inhoud: Doeleinden en criteria der economische politiek, door Prof. Dr. P. Hennipman; Economische stabiliteit, door Prof. Dr. J. E. Andriessen; Evenwichtige groei, door Prof. Dr. J. Tinbergen; Inkomensverdeling en verdelingspolitiek, door Prof. Dr. C. J. Oort; De monetaire aspecten van de economische politiek, door Prof. Dr. A. Devreker; Openbare financiën, door Prof. Dr. V. A. de Ridder; Mededingingspolitiek, door Prof. H. W. Lambers; De internationale economische politiek, door Prof. Dr. M. A. G. van Meerhaeghe; Sectorpolitiek, door Dr. V. van Rompuy en Hulpmiddelen van de economische politiek, door Prof. Dr. P. de Wolff.

N.V. ROTTERDAM-RIJN PIJPLEIDING MAATSCHAPPIJ

GEVESTIGD TE 's-GRAVENHAGE

4³/₄ pct. 21-jarige obligatielening,

groot nominaal f 47.500.000,-,

in stukken groot nominaal f 1000,- aan toonder.

Met verwijzing naar het prospectus d.d. heden berichten ondergetekenden, dat zij de inschrijving op
nominaal f 25.000.000,- obligaties van bovengenoemde lening

openstellen op

MAANDAG 9 APRIL 1962,

van des voormiddags 9 uur tot des namiddags 4 uur,

bij hun kantoren te Amsterdam, 's-Gravenhage en Rotterdam, voor zover aldaar gevestigd,

tot de koers van 99 pct.

Prospectussen en inschrijvingsbiljetten zijn verkrijgbaar bij de kantoren van inschrijving.

NEDERLANDSCHE HANDEL-MAATSCHAPPIJ, N.V. AMSTERDAMSCHER BANK N.V. PIERSON, HELDRING & PIERSON

DE TWENTSCHE BANK N.V.

HOPE & CO.

R. MEES & ZONEN

ROTTERDAMSCHER BANK N.V.

THEODOOR GILISSEN N.V.

Amsterdam

's-Gravenhage, 29 maart 1962.

Rotterdam

MEDEDELINGEN VOOR ECONOMISTEN

BURGER EN OVERHEID

De Stichting Universitair Centrum voor Bestuurswetenschappen in de vier noordelijke provincies organiseert te Groningen in het Academiegebouw op woensdag 25 april 1962 een voor alle belangstellenden toegankelijke academische dag, gewijd aan het onderwerp: „Burger en Overheid”.

Programma:

- 10.30 uur Opening.
- 10.45 uur Inleiding door Prof. Mr. Dr. M. Rooy, hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam.
- 11.30 uur Inleiding door Mr. H. M. Franssen, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal.
- 12.15 uur Pauze.
- 13.45 uur Inleiding door Mr. J. in 't Veld, lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal, Voorzitter van het College van Beroep voor het Bedrijfsleven.
- 14.30 uur Pauze.
- 15.00 uur Discussie.
- 16.00 uur Sluiting.

Aan belangstellenden kunnen op aanvraag aan het voornoemd Centrum (adres: Oude Ebbingestraat 34, Groningen, tel. (05900) 3 52 29) tevoren de punten worden medegedeeld welke in discussie worden gebracht.

D. HUDIG & CO

Ao. 1825

MAKELAARS IN ASSURANTIËN

ROTTERDAM

Telefoon (010) 13 08 00
Telex 2 11 03

Wijnhaven 23
Postbus 518

VAN DER HOOP, OFFERS & ZOON

Ao. 1807

BANKIERS
ROTTERDAM

Telefoon 11 46 20
Telex 2 21 99

Westersingel 88
Postbus 502

Een snelle tijd vereist snel-kopie

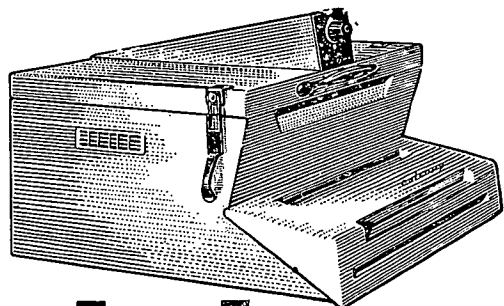

Geen urenlang nauwgezet overtypen van Uw stukken, dus ook geen mislagen, geen gevlekte of vaak onleesbare duplo's, triplo's enz. en evenmin tijdnoed! Maar wel werkbesparing, snelheid en efficiëntie!

Het DALCOPY-apparaat maakt directe kopieën in onbeperkte aantallen van al Uw waardepapieren (ook van foto's). Ongeacht inktsoort, kleur of vergeling vervaardigt U haarscherpe kopieën, die tevens een zakelijke indruk maken! Hierbij wordt slechts één soort DALCOPY-papier gebruikt.

Eenvoudige bediening. U werkt in daglicht. Geen installatiekosten - wel volledige service. Een „kantoormeubel” dat past bij elk interieur.

dalcoppy

NEDERLANDSCHE FOTOGRAFISCHE INDUSTRIE N.V. SOESTDUINEN
TELEFOON (02955) 2600-4951

KWANTITEIT of KWALITEIT ?

Wanneer het U vooral om de kwantiteit van de reacties op door Uw onderneming geplaatste personeelsannonces gaat, dan menen wij er goed aan te doen U tevoren te moeten afraden deze annonces in „E.-S.B.” te plaatsen. Honderden reacties voorspellen wij U bestist niet.

Wilt U echter een indruk hebben van de kwaliteit van de binnenkomende reacties, dan zal het U interesseren dat talrijke grote ondernemingen regelmatig „E.-S.B.” inschakelen als medium voor het oproepen van functionarissen op hoog niveau. De ervaring leert deze bedrijven namelijk dat een oproep in „E.-S.B.” geplaatst, een prima selectie van het aantal reacties betekent, hetgeen een niet onbelangrijke aanwijzing is wat betreft het „aanbod”.

Zoekt U het in de kwaliteit van de reacties op Uw personeelannonces, dan geven wij U ernstig in overweging om „E.-S.B.” als medium in te schakelen.

Advertentie-afdeling
Postbus 42 — Schiedam

NEDERLANDSCH OCTROOIBUREAU

(Ir. N. Rusting e.i., Dr. J. G. Frielink, Ir. G. F. van den Beek w.i.) Zwarteweg 5 te 's-Gravenhage vraagt een

ADJUNCT ADMINISTRATEUR

Zijn werkzaamheden zullen van sterk uiteenlopende aard zijn en ten dele op administratief- of secretariaatsgebied liggen. Met name zal hij ook worden ingeschakeld bij de behandeling van personeelszaken en meer algemene kwesties verband houdende met de interne organisatie van het circa 100 personen tellende bureau, waarin vele academici werkzaam zijn. Gedacht wordt aan een econoom, die reeds over enige praktijk in het bedrijfsleven beschikt, of iemand met ten minste diploma M.B.A. die door praktijk en aanvullende studie academisch niveau bereikt heeft. Belangstelling voor boven aangeduide onderwerpen is gewenst. Er worden hoge eisen gesteld ten aanzien van de uitdrukkingsvaardigheid. Geoefendheid in het gebruik van de moderne talen is gewenst.

Eigenhandig (niet met ballpoint) geschreven brieven met inlichtingen over leeftijd, opleiding en praktijk en vergezeld van een recente pasfoto vóór 16 april a.s. aan de Nederlandsche Stichting voor Psychotechniek, Wittevrouwenkade 6, Utrecht, onder nummer E.S.B. 62332.

ACCOUNTANTSBUREAU

opgericht door

A. E. MEIJER en J. HÖRCHNER

Op onze kantoren kunnen worden geplaatst

ACCOUNTANTS

(leden N.I.V.A. of V.A.G.A.)

Leeftijd plm. 40 jaar.

Sollicitaties met volledige inlichtingen omtrent opleiding en praktijk te richten aan het adres: Herengracht 388, Amsterdam.

U reageert op
annonces in „E.-S.B.”

Wilt U dit dan steeds duidelijk
tot uitdrukking brengen?

GROTE COÖPERATIEVE ONDERNEMING

op het gebied van handel en verwerking van Zaaizaad en Pootaardappelen zoekt een

DIRECTEUR

Naast commerciële aanleg zijn leidinggevende en organisatorische capaciteiten noodzakelijk. Kennis van de moderne talen vereist.

Zij die ervaring hebben op commercieel of organisatorisch terrein, bij voorkeur in de AGRARISCHE SECTOR, genieten de voorrang.

Geboden wordt: een verantwoordelijke en hoge eisen stellende werkring, welke overeenkomstig zal worden gehonoreerd.

Sollicitaties, die met de nodige discretie zullen worden behandeld, worden ingewacht 10 dagen na het verschijnen van dit blad.

Coöp. Z.P.N. Afd. Pers. Zaken. Postbus 26, Emmeloord.

NEDERLANDS-NIEUW-GUINEA

Bij de Dienst van FINANCIËN te HOLLANDIA bestaat plaatsingsmogelijkheid in de betrekking van

INSPECTEUR DER GENERALE THESAURIE

Voor de functie is, behalve een academische opleiding, een behoorlijke kennis en ervaring vereist in het financieel overheidsbeheer. Een brede achtergrond en ervaring op financieel economisch gebied strekken tot aanbeveling.

Salariëring, afhankelijk van opleiding en ervaring, maximaal f. 1.381,— per maand, vermeerderd met een duurtoelage (gehuwden 17½ %, ongehuwden 5 %) en een kindertoelage ad 10 % per kind onder 21 jaar (voor studerende kinderen tot het 27e jaar).

Uitrustingskosten: voor ongehuwden f. 2.500,—, voor gehuwden f. 4000,— vermeerderd met 10 % per kind tot een max. van 30 % voor alle kinderen tezamen.

Dienstverband: kortverbandovereenkomst voor drie jaar.

Kortverbandtoelage: 25 % der totaal gedurende drie jaar genoten bezoldiging (excl. toeslagen).

Bonus: één maand laatstgenoten bezoldiging (excl. toeslagen) voor ieder vol jaar der overeenkomst.

De uitkering van kortverbandtoelage en bonus vindt plaats na voltooiing der overeenkomst en is belastingvrij.

Uitzending in vaste dienst kan eventueel worden overwogen.

Uitvoerige schriftelijke sollicitaties worden, vergezeld van opgave referenties, gaarne tegemoetgezien bij de Afdeling Algemene en Personele Zaken van het Directoraat-Generaal voor Nederlands-Nieuw-Guinea, Plein nr. 1, 's-Gravenhage.

World Agricultural Economics and Rural Sociology Abstracts

Driemaandelijkse uitgave sinds 1959

van de

International Association of Agricultural Librarians
and Documentalists

in samenwerking met de

International Association of Agricultural Economists

Hoofdredacteur:

Sigmund v. Frauendorfer

Redactie bureau:

*Schweizertalstrasse 36
Wenen XIII, (Oostenrijk)*

Dit is het enige referaattijdschrift dat de wereldliteratuur op het gebied van landbouweconomie en agrarische sociologie dekt. Elke aflevering bevat systematisch gerangschikt 6 à 700 referaten over boeken, rapporten en tijdschriftartikelen.

Het bestreken gebied omvat o.m. organisatie en bedrijfsleiding van het landbouwbedrijf, landbouwpolitiek, pacht, arbeidsvraagstukken, krediet, coöperatiewezen, afzet, prijzen, enz. en ook aanverwante gebieden als opleiding, voorlichting, wetgeving, geschiedenis en aardrijkskunde alles met betrekking tot de landbouw. De titels worden vermeld in de taal van het origineel, gevolgd door een Engelse vertaling. Elk jaar wordt een schrijvers- en onderwerpsregister uitgegeven.

Abonnement per jaar: Gld. 32,00 (franco).

Verkrijgbaar in de boekhandel.

Uitgave van de Noord-Hollandse Uitgevers Mij te Amsterdam.

EERSTE NEDERLANDSCHE

PENSIOENREGELINGEN

RISICO-HERVERZEKERING VAN PENSIOENFONDSEN

BUREAU VOOR COLLECTIEVE CONTRACTEN
JOHAN DE WITTLAAN 50 'S-GRAVENHAGE
POSTADRES: POSTBUS 5 TEL. (070) 5143 51

---

bij de WEVERIJ DE PLOEG NV te bergcyk
zal worden ingesteld de functie van

CONTROLLER

gezocht wordt een bedrijfseconomisch geschoolde
functionaris, die rechtstreeks onder de directie,

de directie bijstaat bij de vorming van het
bedrijfseconomisch beleid,

zorg draagt voor een moderne bedrijfseconomische
vastlegging, analyse en signalering,

leiding geeft aan de te onderscheiden administratieve
en bedrijfseconomische afdelingen.

gegadigden in de leeftijd van $\pm$ 35 jaar, van academisch of
daaraan gelijk te stellen niveau, die beschikken over
goede leidinggevende en organisatorische capaciteiten
en praktische ervaring bezitten op het gebied van
de bedrijfsbudgettering en mechanische administratie,
worden verzocht hun sollicitaties te richten
onder nr C/145/1 aan het

RAADGEVEND EFFICIENCY BUREAU
BOSBOOM & HEGENER NV

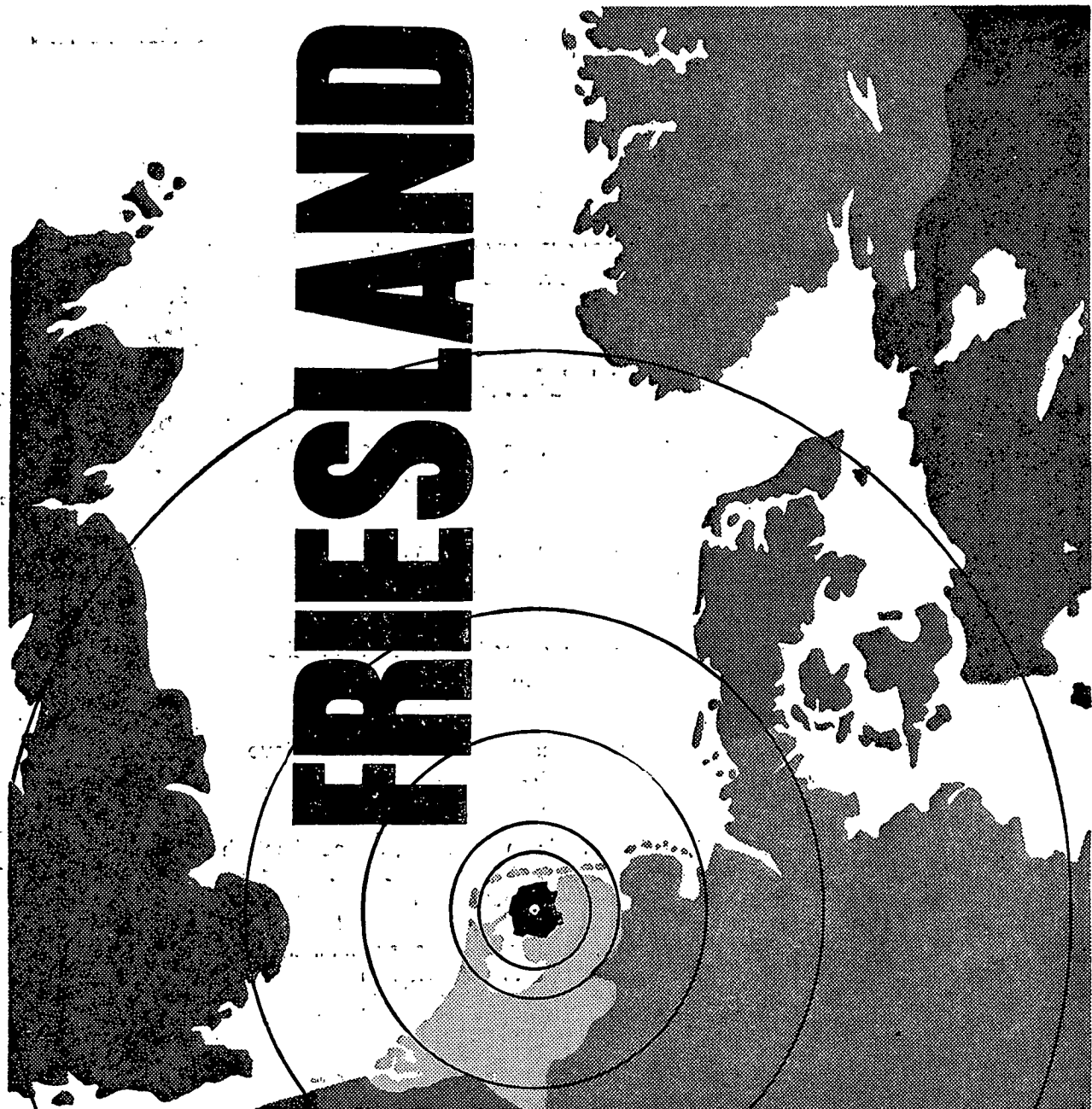
Johannes vermeerstraat 20, amsterdam z

***Maak gebruik van
de rubriek***

VACATURES

voor het oproepen van sollicitanten voor leidende
functies. Het aantal reacties, dat deze annonces
ten gevolge hebben, is doorgaans uitermate be-
vredigend; begrijpelijk: omdat er bijna geen
grote instelling is, die dit blad niet regelmatig
ontvangt en waar het niet circuleert!

een voorbeeld van geslaagde industrialisatie

Ook in geografisch opzicht biedt Friesland uitstekende voorwaarden voor een toenemende industriële bloei. Van hieruit zijn de verbindingen kort, zowel met het Westen van Nederland als met Noord Duitsland en met Scandinavië.

Stond uw bedrijf in deze provincie, dan zou u kunnen profiteren van het feit dat Friesland niet geïsoleerd, maar toch buiten de overbevolkte delen van Nederland ligt. Hier vindt men nog de arbeids-

krachten, de ruimte en de vestigingsmogelijkheden, die voor het welslagen van nieuwe ondernemingen zo belangrijk zijn.

Wie zijn bedrijf in Friesland vestigt, heeft een vrije keus uit plaatsen die stuk voor stuk een grote industriële toekomst tegemoet gaan.

De ondernemer die vooruit kijkt, kijkt naar Friesland.

Dit zijn de 11 kernen: Bergum - Dokkum - Drachten - Harlingen - Heerenveen - Kootstertille (gem: Achtkarspelen) - Leeuwarden - Lemmer - Oosterwolde - Sneek - Wolvega.

Friesland kunt u bouwen

Inlichtingen: de Industrialisatie-raad der Friese Kernen, Sophialaan 1, Leeuwarden, tel. (05100) 28144-28145.